

Namhafte Ungarndeutsche — Neves magyarországi németek

von/írta Anton Tressel

Bildhauer und Baumeister Szobrászok és építészek

Alpár (Schöckl), Ignatz, Baumeister, * Pesth 1835, † Zürich. 1928; Er wurde als Sohn eines aus Graz stammenden Tischlermeisters geboren, dessen Namen, Schöckl, er bis 1880 trug. Mit 18 Jahren erhielt er den Maurergesellenbrief, 1877 absolvierte er die von Karl Friedrich Schinkel geleitete Akademie für Architektur in Berlin. Anschließend unternahm er eine Studienreise nach Italien und Tunesien. Zwischen 1881 und 1885 arbeitete er als Assistent an der Technischen Universität Budapest, zuerst bei Emmerich Steindl, dann bei Alois Hauszmann.

Er ist einer der bedeutendsten Vertreter des späten Eklektizismus und des historisierenden Stils. Seinen Ruf begründete er als Baumeister von öffentlichen Bauten, Komitatshäusern, Schulen, Kirchen, Badehäusern, Theatern, Banken, Versicherungsanstalten. Sein herausragendstes Werk ist das Gebäude des Ungarischen Landwirtschaftlichen Museums, vor dem sein Denkmal steht (im Budapester Stadtwaldchen). Zu seinen Ehren stiftete der Wissenschaftliche Verein für Bauwesen die Alpár-Ignác-Gedenkmedaille.

Bebo, Karl, Bildhauer, * ? um 1712 — † Ofen Apr. 1779; Ab 1740 war er Bildhauer und Bauleiter, ab 1748 Hofmeister der Zichys in Altofen. Zusammen mit Johann Heinrich Jäger baute er das dortige Barock-Kastell der Zichys. Er war einer der bedeutendsten ungarndeutschen Künstler der Rokokozeit.

Feszl [Feßl], Friedrich, Baumeister, * Pest 20. Febr. 1821 — † Bp. 25. Juli 1884; Ein bedeutender Vertreter des neoromantischen Baustils. Nach dem Studium an der Münchener Kunstakademie (1839–41) mehrere Studienreisen nach Italien und Deutschland. Um 1845 kehrte er nach Pest zurück. Beim Preisausschreiben für das ungarische Parlament gewann sein Entwurf den I. Preis, wurde aber nicht realisiert. 1851 plante er - zusammen mit Leopold Kauser und Karl Gerster - in der Wasserstadt (Ofen) die Kapuziner-Kirche und das Kloster sowie die kristinenstädtische Einfahrt des Tunnels zur Kettenbrücke. Sein Hauptwerk ist die Pester Redoute /Vigadó/ (1859-64), die ursprüngl. von Michael Pollack gebaut und 1849 zerstört wurde. Da F. mit den Baubehörden ernsthafte Meinungsverschiedenheiten hatte und obendrein sein Baustil nicht mehr dem Publikumsgeschmack entsprach, bekam er nach 1864 keinen bedeutenden öffentlichen Auftrag mehr.

Alpár (Schöckl), Ignác (Pest, 1855. jan. 17. - Zürich, 1928. ápr. 28); műépítész. Egy gráci asztalosmester fiaként született Pesten. Apja nevét Schöckl 1880-ig viselte. 18 éves korában kőművessegédi oklevelet szerzett. 1877-ben fejezte be a Karl Friedrich Schinkel által vezetett berlini Építészeti Akadémiát. Utána tanulmányútra ment Olaszországba és Tunéziába. 1881 és 1885 között tanársegédként a budapesti Műszaki Egyetemen, először Steindl Imrénél, utána Hauszmann Alajosnál.

A késői eklektikus stílus mestere. Hírnevét középületei alapozták meg. Megyeházák (Segesvár, Kolozsvár, Déva, Nyíregyháza stb.), tanintézetek (Eötvös-kollégium stb.), templomok (segesvári ref., stb.), fürdőépületek (Herkulesfürdő), színházak (Kassa), bankok (Magyar Nemzeti Bank) a Technika Háza, volt Tőzsde, 1902-05; stb.). Fő műve a bp-i városligeti tó partján emelt épületesoport (ma Mezőgazdasági Múzeum). Az Építőipari Tudományos Egyesület Alpár Ignác emlékérmét alapított.

Bebo, Károly, szobrász, * 1712 körül — † Buda, 1779. ápr.; 1740-től a Zichyek szobrásza és építésvezetője, majd 1748-tól udvarmestere Óbudán. Jäger János Henrikkel együtt építette az ottani barokk kastélyt. Ő volt a rokokokor egyik legnevesebb magyarországi német képviselője.

Feszl, Frigyes, építész, * Pest, 1821. febr. 20. — † Bp., 1884. júl. 25.; a neoromantikus építészet egyik legjelentősebb képviselője, a müncheni műakadémiai tanulmányai (1839-41) után több tanulmányutat tett Olaszországban és Németországban. 1845-ben visszatért Pestre. Terve a magyar Országháza pályázatán első helyet nyert, de nem valósították meg. 1851-től Kauser Lipóttal és Gerster Károllyal együtt tervezte a vizivárosi kapucinus templomot és kolostort valamint a krisztinavárosi alagút bejáratát a Lánchid felé. Fő műve a pesti Vigadó (1859-64), amelyet eredetileg Pollack Mihály Redut néven épített és 1849-ben lerombolták.

Mivel F.-nek az építető hatóságokkal komoly nézeteltérései voltak és ráadásul építészeti stílusa már nem tetszett a közönségnek, 1864 után már nem kapott jelentősebb nyilvános megbízatást.

Hauszmann [Haußmann], Alois, Architekt und TU-Professor, * Ofen 09. Juni 1847— † Velence/Komitat Weißenburg 31. Juli 1926. Architekturstudium an der TU Ofen und der Kunstakademie Berlin. Heimgekehrt arbeitete er bis 1870 in einem Planungsbüro. Ab 1872 lehrte er an TU in Bp. Daneben publizierte er und unterhielt noch ein Architektenbüro. Anfangs plante er seine Bauten im Neorenaissance-Stil unter Ausnutzung der künstlerischen Möglichkeiten der Brennziegelfassaden (wie das Ergänzungsgebäude der TU, das Stefan- und Elisabeth-Spital, das Technologie- und Industriemuseum u. a). Danach wandte er sich dem Neobarockstil zu und benutzte anstelle der Brennziegel- die Steinarchitektur.

In dieser Phase plante er seine Hauptwerke: in Steinamanger das Rathaus und das Theater, in Bp. das Palais New York (1891-95), den Justiz-Palast (1891-97) und die der Donau zugewandte Fassade der Ofner Burg (1891-1903). Ab 1924 war er Ehrenmitglied der UAW.

Hild, Johann, Baumeister, * Salesl 1761 oder 1766 — † Pest 22. März 1811; Vater von Josef H., Lernte in Wien, danach Studienreise nach Italien. Anschließend kam er nach Ungarn, wo er sich in Pest endgültig niederließ. Seine fürs *Deutsche Theater* und das *Ungarische National-Museum* angefertigten Pläne wurden nicht realisiert. Als Leiter der *Verschönerungs-Kommission* Pest hatte er großen Einfluß bei der Sanierung vorhandener und beim Bau neuer Stadtviertel (v. a. der Leopoldstadt).

Hild, Josef, Baumeister, * Pest 08. Dez. 1789 — † Pest 06. März 1867, Sohn von Johann H. 1811 übernahm er den Betrieb seines Vaters. 1816-19 Studienaufenthalt in Italien. Heimgekehrt realisierte er über 900 Bauvorhaben allein in Pest Seine klassizistischen Bauten bestimmten das Stadtbild des reformzeitlichen Pest. Um 1860 wandte er sich dem romantisch-historisierenden Baustil zu. Seine Auftraggeber waren v. a. Privatleute (Tänzer-Haus, Gross-Haus, verschiedene Wochenend-Villen im Kühlen Tal). Seine Hauptwerke sind aber Kirchenbauten: 1830-37 baute er den Dom von Erlau, 1840 übernahm er - nach dem Mord an J. Packh - den Weiterbau der Graner Basilika, die erst 1869 vollendet wurde. Nach seinen Plänen begann man auch den Bau der St. Stephans-Basilika in Pest.

Hillebrandt, Franz Anton, österr. Baumeister, * Wien 02. Apr. 1719 — † ebd. 25. Jan. 1797; Ausbildung an der Wiener Akademie, 1747-97 Leiter der ungarischen staatlichen Baumaßnahmen, daneben baute er noch für die adligen Familien kunstvolle Barockpaläste in Ofen, Pest und Preßburg. Außerdem führte er noch Aufträge für verschiedene ungarische Bischöfe durch. Ein wichtiges Bauwerk

Hauszmann, Alajos, építész és műegyetemi tanár, * Buda, 1847. jún. 9. — † Velence/Fejér megye, 1926. júl. 31. építészeti tanulmányok a budai műegyetemen és a berlini művészeti akadémián. Hazatérése után 1870-ig egy tervezőirodában dolgozott. 1872-től a m. e.-en tanított. Azonfelül még publikált és tervezőirodáját is fenntartotta. Eleinte épületeit neoreneszánsz stílusban tervezte, kihasználva a nyerstégla homlokzatok művészeti lehetőségeit (pl. a műegyetem kiegészítő épülete, István és Erzsébet kórház, Technológia- és Iparmúzeum t. k.). Később a neobarock stílust favorizálta és a téglá helyett a kőarchitektúrára tért át.

Ebben az időben tervezte a szombathelyi tanácsházat és a színházat, Bp.-en a New York-Palotát(1891-95), az Igazságügyi Palotát(1891-97) és a budai vár dunai homlokzatát (1891-1903).

1924-től a MTA tiszteletbeli tagja volt.

Hild, János, építőmester, * Salesl, 1761 v. 1766 — † Pest, 1811. márc. 22. H. József apja, Bécsben tanult, utána tanulmányút Olaszországban. Ezt követően jött Magyarországra, ahol Pesten telepedett le végleg. Tervei, amelyeket a Német Színház és a Nemzeti Múzeum építéséhez készítet, nem lettek megvalósítva. A pesti Szipitő Bizottság elnökeként nagy befolyással rendelkezett a meglévő városnegyedek szanálásánál és az új városrészek (m. e. Lipótváros) felépítésénél.

Hild, József, építőmester, * Pest, 1789. dec. 8. — † Pest, 1867. márc. 6. H. János fia. 1811-ben átvette apja üzletét. 1816-19-ben tanulmányi úton volt Olaszországban. Onnan hazatérve Pesten több mint 900 épületen dolgozott. Klasszicista épületei nagyban hozzájárultak a reformkori Pest városképének kialakításában. 1860 körül építészeti stílusa a romantikus historizmus feld fordult. Főmegbízói magánemberek voltak (Tänzer-, Gross-ház, különböző hétvégi házak a Hüvös Völgyben). Fő művei egyházi építkezések voltak: 1830-37-ben építette az egrí székesegyházat, 1840-ben átvette - Packh Jánoson elkövetett gyilkosság után - az esztergomi bazilika továbbépítését, amely csak 1869-ben fejeződött be. Az ő tervei szerint kezdték el a pesti Szt. István Bazilika építését.

Hillebrandt, Franz Anton, osztrák építész, * Bécs, 1719. ápr. 2.— † 1797. jan. 25. 1734-től, kiképzés a bécsi akadémián, 1747-97-ig a magyarországi állami építkezések vezetője, egyidejűleg Pesten, Budán és Pozsonyban művészi barokkpalotákat tervezett a főúri családoknak. Ezenkívül több magyar püspöktől voltak megbízásai. Egy fontos műve Budán a királyi palota (később a budai egyetem épülete). 1772-től

von ihm ist das Königsschloß in Ofen (später Ofner Universität). Ab 1772 Hof-Oberbaumeister in Wien, behielt aber seine Funktion in Ungarn bei. Hier baute er 1783 u. a. das Klarissinnenkloster in der Ofner Burg für parlamentarische Zwecke um. Seine letzten bekannten Werke sind das *Deutsch Theater* und die *Redoute* in Pest. Sein Alterswerk trägt klassizistische Züge.

Jäger, Johann Heinrich, Baumeister und Steinmetz; * Mainz Sept. 1703 — † Ofen 1783. Kam in jungen Jahren nach Ungarn, arbeitete ab 1735 für die Stadt Pest und ab 1739 für Ofen, danach stand er in den Diensten der Familie Zichy. Für sie baute er - zusammen mit Karl Bebo - das Altofener Kastell und die Wallfahrtskirche Maria Eichel (1748-68). Seine Steinmetzarbeiten befinden sich u. a. in der Ofener St. Anna- und der Graner innenstädtischen Kirche.

Lechner, Edmund, Baumeister, * Pest 27. Aug. 1845 — † Bp. 10. Juni 1914. Seine Vorfahren kamen aus Bayern über Eisenstadt nach Pest, wo sie seit 1695 das Bürgerrecht besaßen. Sein Vater - Johann L. - wirkte schon mit Graf St. Széchenyi in der *Verschönerungs-Kommission* mit. E. L. absolvierte 1866-68 die Berliner Bauakademie. Nach einem kurzen Studienaufenthalt in Italien, eröffnete er - zusammen mit seinem Studienkollegen, Julius Pártos - in Pest ein Planungsbüro. Ihre ersten Bauten waren Mietskasernen im Stil des deutschen Akademismus. 1874-78 hielt er sich in Frankreich auf. Heimgekehrt baute er - mit seinem Partner - im historisierendem Stil, aber schon mit Verzierungen der Volksornamentik in Segedin und Bp. mehrere bekannte Bauwerke. In reiferem Alter entwickelte er einen eigenen Baustil: Mit Vorliebe benutzte er volkstümliche Verzierungen der Sezessionszeit. Er entwickelte auch eine neue Grundrißeinteilung. Er war nicht nur der führende Baumeister Ungarns, sein Baustil fand auch internationale Anerkennung. Bekannte Bauten von ihm in Bp. sind das Industriemuseum (1891-96), die Pfarrkirche von Steinbruch (1894-96), Geologisches Institut (1898-99), die Postsparkasse (1899-1901).

Pollack, Michael, Baumeister, * Wien 30. Aug. 1773 — † Pest 05. Jan. 1855. Studierte an der Wiener Akademie Bauwesen. 1798 kam er nach Pest, wo er 1799-1808 den Bau der ev. Kirche am Deák-Platz vollendete. 1808-12 baute er das *Pester Deutsche Theater*. Als Vorstandsmitglied der *Verschönerungs-Kommission* hatte er großen Einfluß auf die Stadtplanung von Pest. Seinen klassizistischen Baustil - dessen größter Meister er in Ungarn war - entwickelte er allmählich von 1810 bis 1830. Sein Hauptwerk - das Ungarische National-Museum in Pest - schuf er 1837-46. Es ist ein Musterbeispiel des europäischen Klassizismus.

Schulek, Friedrich, Baumeister und Professor, * Pest 19. Nov. 1841 — † Balatonlelle 05. Sept. 1919;

Bécsben udvari főépítész, de magyarországi állását megtartotta. alakította t. k. 1783 -ban át a budavári klarisszakolostor épületét országgyűlési célokra.

Utolsó jelentős művei Pesten a Német Színház és a Redut.

Késői műveinek klasszicista arculata van.

Jäger, János Henrik, építómester és kőfaragó, * Mainz, 03. szept. — † Buda, 1783. Fiatalon jött Magyarországra, 1735-től Pest városánál munkálkodott, 17391 Buda, majd a Zichy család szolgálatában állt. Számukra épített Óbudán egy kastélyt és a Mária Makki zárándoktemplomot (1748-68). Kőfaragó munkái t. k. a budai Szt. Anna és az esztergomi belvárosi templomban maradtak fenn.

Lechner, Ödön, építész, * Pest, 1845. aug. 27. — † Bp., 14. jún. 10. Ősei Bajorországból Kismartonon át jöttek Pestre, ahol 1695-től polgári joggal rendelkeztek. Apja, János, már Széchenyivel a Szépitő Bizottságban dolgozott együtt.

L. Ö. 1866-68-ban végezte el a berlini építészeti akadémiát. Egy rövid olaszországi tanulmányi út után, volt diáktársával, Pártos Gyulával, Pesten tervezőirodát létesített. Első építményeik a német akademizmus stílusában épült bérkaszányák voltak. 1874-78-ban Franciaországban tartózkodott. Hazatérve partnerével historizáló stílusban, de már a népi ornamentika felhasználásával épített Szegeden és Bp.-en több neves épületet. Idősebb korában egyéni építési stílust fejlesztett ki: szeretettel alkalmazta a szecessziós-népies majolikadíszítést.

Újszerű alaprajzi megoldásokat is kiagyalt. Ő nem csak a szecesszióskor Magyarország vezető építésze volt, építési stílusa nemzetközi elismerést is nyert. Közismert épületei Bp.-en az Iparművészeti Múzeum (1891-96), a kőbányai plébániatemplom (1894-96), a Földtani Intézet (1898-99), a Postatakarékpénztár (1899-1901).

Pollack, Mihály, építész, * Bécs, 1772. aug. 30. — † Pest, 1855. jan. 5. A bécsi akadémián tanult építészetet. 1798-ban került Pestre, ahol 1799-1808-ban a Deák téri ev. templom építését fejezte be. 1808-12-ben építette a Pesti Német Színházat. Mint a Szépitő Bizottság elnökségének tagja nagy befolyása volt Pest várostervezésénél. Klasszicista építészeti stílusát, amelynek ő volt Magyarországon a legnagyobb mestere, 1810 és 1830 között fokozatosan fejlesztette ki. Főművét - a Magyar Nemzeti Múzeumot Pesten - 1837-46-ban építette. Ez az európai klasszicizmus egy mintaképe.

Schulek, Friegyes, építész, egyetemi tanár, * Pest, 184 1. nov. 19. — † Balatonlelle, 1919. szept. 5. Sch.

Vater von Johann Sch. Studium des Bauwesens in Wien. Ab 1870 im Planungsbüro von Emmerich Steindl in Pest tätig. Ab 1872 Baumeister der *Landes-Denkmal-Kommission*, 1903-1911 Professor für mittelalterliches Bauwesen an der TU Ofen. Ab 1895 korrespondierendes und seit 1917 Vollmitglied des UAW. F. Sch. ist ein bedeutender Vertreter der eklektischen Baukunst. Unter seiner Leitung wurde eine Reihe ungarischer Bauten aus dem Mittelalter renoviert: So auch die heutige *Matthiaskirche* (1873-1896) in Ofen. Er schuf auch die Reliefs im Sockel der Reiterstatue von Stephan dem Heiligen bei der Fischerbastei. Nach seinen Plänen errichtete man 1901-02 am Abhang hinter der Matthiaskirche die *Fischerbastei*.

Schulek, Johann, Bauingenieur, * Bp. 26. Dez. 1872 — † Bp. 07. Juli 1948; Sohn von Friedrich Sch., Studierte Bauwesen an der TU Bp., wo er ab 1894 Assistent war. Bauleiter beim Bau der *Fischerbastei*. Danach hatte er bis zu seinem Tode ein eigenes Planungsbüro und Bauunternehmen. Bei Grabungen in Plintenburg entdeckte er 1934 die Reste des Palastes von König Mathias Corvinus. Ab 1942 war er Vorsitzender des *Vereins Ungarischer Ingenieure und Architekten*. 1947-48 leitete er die Renovierung der im Krieg stark beschädigten *Fischerbastei*.

Steindl, Emmerich, Architekt, Professor, * Pest 29. Okt. 1839 — † Bp. 31. Aug. 1902; Studierte ab 1859 Bauwesen an der Ofner TU. Nach Abschluß des Studiums bildete er sich insgesamt acht Jahre an der Wiener Kunstakademie weiter. Ab 1869 Gastprofessor, seit 1870 ordentlicher Professor an der Ofner TU. Gleichzeitig betrieb er noch ein Architekturbüro. Er war ein Eklektiker, d. h. er vereinigte in seiner Baukunst verschiedene Stilelemente. Seine erste Schaffensperiode ist fast ausschließlich durch die Neorenaissance gekennzeichnet. Dem damaligen Zeitgeist folgend war er aber vom Anfang an bis zum Ende seiner Laufbahn ein begeisterter Verfechter der Neogotik. Hauptbauwerke: Das neue Pester Rathaus (1870-72) in der Váci Gasse 62-64; Universitätsgebäude am Museumsring (1880-83); Pavillon-Gebäudegruppe der Tiermedizinischen Hochschule (1881); St. Elisabeth-Kirche am Platz der Rosen (1897-1900). Sein wichtigster Bau ist das Ungarische Parlament (1884-1904). In Pest war er auch bei der Restaurierung der Burg *Vajdahunyad* (1870-74) beteiligt.

Ybl, Nikolaus, Architekt und Stadtplaner, * Stuhlweißenburg 06. Apr. 1814 — † Bp. 22. Jan. 1891; 1825-1832 Studium an den Kunstakademien von Wien und München. Danach lebte er in Pest, wo er Mitglied der *Maurerzunft* wurde. Bis 1836 arbeitete er bei dem Architekten Michael Pollack aus Wien. In dieser Zeit war er am Bau des Nationalmuseums und der Militärakademie in Pest beteiligt. 1839/40 bildete er sich an der Münchener Kunstakademie und auf einer Italienreise weiter.

János apja; építészeti tanulmányok Bécsben. 1870-től Steindl Imre tervezőirodájában dolgozott. 1872-től az Országos Műemlék Bizottság építőmestere, 1903-1911-ben a középkori építészet tanára a budai műegyetemen. 1895-től az MTA levelező és 1917-től rendes tagja. Sch. F. az eklektikus építészeti stílus kiemelkedő alakja.

Az ő vezetése alatt egy egész sor középkori magyar épületet renováltak: így a mai Mátyás templomot (1873-1896) Budán. Ő alkotta még a halászbástyai Szt. István-szobor talapzatának domborműveit is. A Mátyás templom mögötti hegyoldalon 1901-1902-ben az ő tervei szerint épült a Halászbástya.

Schulek, János, építészmérnök, * Bp., 1972. dec. 26.— † Bp., 1948. júl. 7. Sch. Frigyes fia. Építészetet tanult a Bp.-i műegyetemen, ahol 1894-től tanársegéd volt. Építésvezető a Halászbástya építésénél. Utána haláláig tervezőirodája és építkezési vállalata volt. 1934-ben Visegrádon ásátásoknál felfedezte Mátyás király palotájának maradványait. 1942-től a Magyar Mérnök és Építész Egylet igazgatója volt. 1947-48-ban ő vezette a háborúban megrongálódott Halászbástya helyreállítását.

Steindl, Imre, építész, egyetemi tanár, * Pest, 1839. okt. 29.— † Bp., 1902. aug. 31. 1839-től a budai műegyetemen tanult. Tanulmányai befejezése után összesen nyolc évig képezte magát tovább a bécsi művészeti akadémián. 1869-től vendégtanár, majd 1870-től a budai műegyetem rendes tanára. Egyidővel építészeti irodája is volt. Eklektikus művész volt, azaz építészeti stílusában különböző irányzatokat egyesített.

Első alkotóperiódusára csaknem kizárólag a neoreneszánsz jellemző.

De a korszellemet követve pályája kezdetétől a végéig a neogótika lelkes védelmezője volt. Főbb művei: a bp.-i új városháza (1870-72) Váci u. 62-64, egyetemi épület (1880-83) a Múzeum körúton; a pavilonépületcsoport az állatorvosi főiskolán (1881), Szt. Erzsébet plébániatemplom (1897-1900) a bp.-i Rózsák terén.

Legfontosabb műve a Magyar Országház (1884-1904). Pesten a vajdahunyadi várat is restaurálta (1870-74).

Ybl, Miklós, építész és várostervező, * Székesfehérvár, 1814. ápr. 6. — † Bp., 1891. jan. 22.; 1825-1832 között a bécsi és a müncheni műakadémián tanult. Utána Pesten élt, ahol a kőművescéh tagja volt. 1836-ig Pollack Michael bécsi építésznél dolgozott. Ebben az időben részt vett a Nemzeti Múzeum és a Katonai Akadémia építésénél. 1839/40-ben a müncheni akadémián és egy olaszországi tanulmányúton képezte magát tovább. Hazatérve elutasították felvételi kérvényét a pesti Építőmesterek

Heimgekehrt wurde sein Aufnahmeantrag in die *PesterBaumeisterzunft* abgelehnt. Danach plante er zusammen mit August Pollack u. a. den Bau der Debreziner Großkirche. Im Dienst der Grafen Károlyi baute er die Kastelle von Radvány und Fót sowie die Kirchen von Fót, Nagycenk und Kaplony in neoromanischem Stil. Sein Hauptbaustil aber war der der Neorenaissance. Diesem wandte er sich seit 1860 - nach seiner zweiten Italienreise - zu. Y. war - neben F. Feszl - der begabteste Architekt seiner Zeit. Sein Rat wurde auch bei der Anlage von der Andrassy-Str. in Pest berücksichtigt. Als Vorsitzender des Vereins der ung. Ingenieure und Architekten war er Mitglied des Oberhauses und somit eine einflußreiche Persönlichkeit des öffentlichen Lebens.

Zala, Georg, [ːsala] bis 1884 Mayer, Bildhauer, * Alsólendva 16. Apr. 1858 — † Bp. 31. Juli 1937; Absolvierte zuerst die Meisterzeichenschule in Bp., ab 1879 studierte er an der *Wiener Kunstakademie*. Wegen außergewöhnlichen Begabung wurde sein Stipendium verlängert, damit er an der Münchener Akademie für Bildende Kunst weiter studieren kann. In dieser Zeit begann er sich Zala György zu nennen. Bei einer von der Akademie veranstalteten Ausstellung erhielt er 1884 für seine Skulptur »Die Puppe fürchtet sich« die Große Silbermedaille. Im gleichen Jahr schuf er die Marmorstatue »Maria und Magdalena«, die in die UNG aufgenommen wurde. 1889 vollendete er die - von Adolf Huszár begonnene - Statue der der Arader Märtyrer. Danach schuf er eine ganze Reihe von Denkmälern. Zu seinen herausragendsten Arbeiten gehören die Figuren des Milleneumsdenkmals auf dem Heldenplatz in Bp. (1894-1929). Bei diesem Großprojekt hatte G. Z. die bildhauerische Gesamtleitung. Er wurde von sechs weiteren Bildhauern unterstützt. Die Bauplanung und Ausführung hatten die Wiener Architekten A. Schickedanz und Fr. Ph. Herzog inne. Das Standbild der »Königin Elisabeth« (gen. Sissy) - ein weiteres Werk von G. Z. - stand 1932-52 am Pester Brückenkopf, seit Ende der 80er Jahre steht es am Ofner Brückenkopf der Elisabethbrücke. Von seinen zahlreichen Statuen und Büsten, von denen allein 30 in der UNG aufbewahrt werden. Er war der bedeutendste Meister der Neobarock-Bildhauerkunst in Ungarn. Seine Werke sind durch handwerksliches Können, Pathos und barocker Beweglichkeit gekennzeichnet.

Buchhändler und Verleger Könyvkereskedők és kiadók

Emich, Gustav, Verleger und Buchhändler, * Pest 03. Nov. 1814 — † Pest 03. Apr. 1869; Verlags- und Buchhändlerlehre in westlichen Großstädten, 1841 nach Pest zurückgekehrt eröffnete er seine »Internationale Buchhandlung«. G. E. förderte mit seiner Verlagstätigkeit die Entwicklung der

Céhjébe. Utána Pollack Augusttal együtt tervezték a debreceni Nagytemplomot.

A Károlyi grófok megbízásából építette a radványi és fóti kastélyokat valamint a fóti, nagycenki és kaplonyi neoromantikus stílusú templomokat. De főépítészeti stílisa a neoreneszánsz volt. Ezt második olaszországi útja – 1860 – követte. Y. Feszl mellett korának legtehetségesebb építésze volt. Tanácsára a pesti Andrassy út építésénél is hallgattak.

A magyar Mérnökök és Építészek Egyletének elnökeként a parlament felsőházának tagja volt, és ezáltal a közélet befolyásos személyisége.

Zala, György, 1884-ig Mayer, szobrász, * Alsólendva, 1858. ápr. 16. — † Bp., 1937. júl. 31.; A bp.-i mintarajziskola elvégzése után, 1879-től a bécsi művészeti akadémián tanult. Rendkívüli tehetsége miatt meghosszabították ösztöndíját, hogy a müncheni művészeti akadémián tovább tanulhasson.

Ebben az időben kezdte magát Zala Györgynek nevezni. Egy az akadémia által rendezett kiállításon 1884-ben „A baba fél“ c. szculptúrájáért »Nagy Ezüstéremmel« tüntették ki. Ugyanebben az évben alkotta „Mária és Magdolna“ c. márványszobrát, amelyet a MNG-be vettek fel.

1889-ben befejezte az „Aradi vértanúk“ c. szobrot, amelyet Huszár Adolf abbahagyott. Utána egy sor emlékművet alkotott.

A legkiemelkedőbb munkái közé a bp.-i Hősök terén álló Millenniumi emlékmű szobrai tartoznak (1894-1929). Ennek a projektumnak Z. Gy. volt a szobrászti vezetője. További hat szobrász támogatta ebben a munkában.

Az építkezési tervezés és kivitelezés Schickedanz A. és Herzog Fr. Ph. bécsi építészek kezében volt.

Erzsébet királyné szobra - Z. Gy. egy másik műve - 1932-1952 között az Erzsébethíd pesti hídfőjénél állt, és a 1980-as évek végétől a budai hídfőnél áll.

Számos szobra és mellszobra közül egyedül 30 a MNG-ban van elhelyezve.

Z. a neobarocksobrászat legjelentősebb mestere volt Magyarországon. Műveire kézügyesség, pátosz és barokk mozgékonyaság jellemző.

Emich, Gusztáv, könyvkiadó, -kereskedő, * Pest, 1814. nov. 3. — † Pest, 1869. ápr. 3.; könyvkiadói és -kereskedői tanonc nyugati nagyvárosokban, 1841-ben Pestre visszatérve kinyitotta a »Nemzetközi Könyvkereskedését«.

E. G. kiadói munkájával hozzájárult a magyar

ungarischen Literatur. Er verlegte Werke von Petőfi, Arany, J. Eötvös, Madách, Jókai u. v. a. 1848 gründete er eine Druckerei. Ab 1850 gab er den *Pesti Napló* (*Pester Anzeiger*) heraus. 1867 wurde bei Emich F. Toldys (Schedel) »Wiener Bilder-Chronik« als ungarische Schmuckausgabe gedruckt. 1868 wandelte G. E. seinen Verlag und die Druckerei unter Namen »Athenaeum« in eine Aktiengesellschaft um. Der Verlag widmete sich neben der Literatur auch den Gesellschafts- und Naturwissenschaften.

Heckenast, Gustav, Buchhändler, Verleger und Drucker; * Kaschau 02. Sept. 1811 — † Preßburg 10. Apr. 1878. 15jährig kam er nach Pest, wo er in der Buchhandlung von Otto Wiegand Anstellung fand. Nach sechs Jahren übernahm er diese, da O. Wiegand 1832 nach Leipzig zog. 1838 gründete er eine Leihbücherei mit großer Auswahl. 1840 tat er sich mit dem Drucker Ludwig Landerer zusammen. Im gleichen Jahr erschien in seinem Verlag unter dem Titel *Bibliographiai Értesítő* die erste ungarische Zeitschrift für den Buchhandel. G. H. ging auch in die ungarische Geschichte ein, weil er am 15. März 1848 als erster unzensuriert das ungarische *Nationallied* von S. Petőfi und die sog. Zwölf Punkte druckte und somit dem Aufstand zum Erfolg verhalf. Er verlegte auch die Werke namhafter ungarischer Dichter wie Berzsenyi, Csokonai, Kölesey, Jókai u. a. Die ung. Sonntagszeitung *Vasárnapi Újság* wurde auch von ihm ins Leben gerufen. Ferner erschienen in seinem Verlag belletristische Sammelserien, wie die Dorf-, Geschichts- und Sonntagsbibliothek. Daneben verlegte er noch Musikwerke. 1873 ging seine Firma in der neu gegründeten Franklin Gesellschaft auf.

Maus, Gerhard, Buchhändler, * Köln 1715 — † Pest 13. Dez. 1778. 1748 erhielt er vom Stadtrat Pest die Erlaubnis, mit Büchern zu handeln. Damit war er der erste Berufsbuchhändler der Stadt. Wegen Unrentabilität verkaufte er 1770 seine Buchhandlung an Johann Michael Wiegand. Er blieb in Pest, lebte von der Buchbinderei.

Gundel, Johann, Pionier der ungarischen Gastronomie und Hotellerie sowie des ungarischen Fremdenverkehrs, * Ansbach/Franken 03. März 1844 — † Bp. 28. Dez. 1915; Vater von Karl G. 13jährig kam er nach Ofen, um den Gastwirt-Beruf zu erlernen. 1869 kaufte er das Wiener Bierhaus in der Königs-Gasse und machte sich selbständig. 1871 übernahm er am Josefs-Platz das Gasthaus *Blumenstöckl*, das er zum Aufblühen brachte. 1876 Vorsitzender des Gewerbevereins, 1882 Stadtratsmitglied. 1889 pachtete er das *Hotel Erzherzog Stefan* - damals ein Treffpunkt der Literaten - und machte seine Küche berühmt. Von 1876 bis 1911 war er Vorsitzender des Gastronomieverbandes. Anfeindungen, weil er den Wiederaufbau des - am 20. Dez.

irodalom fejlődéséhez. Ő adta ki t. k. Petőfi, Arany, Eötvös J., Madách és Jókai műveit. 1848-ban nyomdát létesített. 1850-től kiadta a Pesti Naplót.

1867-ben Emichnél nyomtatták Toldy (Schedel) F. »Bécsi Képes Krónika« díszkiadását.

1868-ban E. G. kiadó vállalatát Athenaeum néven részvénytársasággá alakította át.

A kiadó szépirodalom mellett a társadalom- és természettudományt is művelte.

Heckenast, Gusztáv, könyvkereskedő, kiadó és nyomdász; * Kassa, 1811. szept. 2. — † Pozsony, 1878. ápr. 10. 15 évesen került Pestre, ahol Wiegand Ottó könyvkereskedésében helyezkedett el. Hat év után átvette ezt, mivel Wiegand O. Lipcsébe költözött.

1838-ban megnyitotta bő választékkal ellátott kölcsönkönyvtárát. 1840-ben Landerer Lajossal társult. Ugyanebben az évben jelent meg kiadójában a magyar könyvkereskedés első folyóirata *Bibliographiai Értesítő* címmel. H. G. neve a magyar történelemben is fogalom, mert 1848. márc. 15-én elsőnek cenzurálatlanul kinyomatta Petőfi S. *Nemzeti dalát* és az u. n. *tizenkét pontot* és ezzel hozzájárult a forradalom sikeréhez. Az ő kiadásában több neves magyar költő művei is megjelentek, így Berzsenyi, Csokonai, Kölesey, Jókai t. k.

Ő alapította a magyarnyelvű *Vasárnapi Újságot*.

Továbbá szépirodalmi gyűjteményes sorozatokat is adott ki, mint Falusi, Történeti és Vasárnapi könyvtárát. Azonkívül zenei műveket is publikált. Vállalata 1873-ban beolvadt az akkor alakult Franklin Társulatba.

Maus, Gellért, könyvkereskedő, * Köln, 1715. — † Pest, 1748. dec. 3. 1748-ban kapott könyvkereskedési engedélyt Pest városi tanácsától. Ő volt Pest város első hivatásos könyvkereskedője. Üzlete nem volt kifizető, ezért 1770-ben eladta Wiegand János Mihálynak. Ő továbbra is Pesten maradt és könyvkötésből élt.

Gundel, János, a magyar gasztronómiai és szállodaipar valamint a magyarországi idegenforgalom úttörője, * Ansbach/Frankföld, 1844. márc. 3. — † Bp., 1915. dec. 28. G. Károly apja. 13-évesen került Budára, hogy vendéglátói szakmát tanuljon. 1869-ben önállósította magát és megvette a Király utcában a Bécsi Sörházat.

1871-ben átvette a József téri Virágbokor vendéglőt, amelyet felvirágoztatott. 1876-ban a Kereskedők Egyletének elnöke, 1882-től a városi tanács tagja. 1889-ben bérbe vette az István Főherceg Szállodát – annakidején az irodalmárok találkozóhelye – és híressé tette konyháját. 1876-tól 1911-ig a Gasztronómok Egyletének elnöke. Támadás érte, mivel a - 1889. dec. 20-án a Gyapjú utcában - leégett

1889 in der Wollgasse von Pest abgebrannten - Deutschen Theaters verlangte. Damit wollte er auch die Existenz der in der Nähe liegenden Restaurants und Gastwirtschaften retten. J. G. mußte schließlich vor den nationalistischen Kräften kapitulieren, die seinen Austritt aus deutschen evangelischen Kirche und seinen Eintritt in die ungarische bejubelten. 1904 zog er sich endgültig aus dem Geschäftsleben zurück und lebte in seiner Villa in Promontor.

Gundel, Karl, Gastwirt und gastronomischer Schriftsteller, * Bp. 23. Sept. 1883 — † Bp. 28. Nov. 1956; Sohn von J. G. Nach dem Abschluß der Handelsschule lernte er in den namhaftesten Betrieben meherer westlicher Länder den gastronomischen Beruf. 1910 übernahm er die Gaststätte *Wampetich* in Stadtwaldchen von Pest, 1920-25 mietete er das *Hotel Royal* und ab 1927 das Restaurant des *Hotel Gellért* in Ofen. K. G. gelang es noch nach Kriegsende im Jahre 1945, das Großrestaurant am Stadtwaldchen und das *Hotel Gellért* wiederzueröffnen, jedoch wurde er bald enteignet und mußte mit seiner Familie bis 1955 - in ärmlichen Verhältnissen - in der Provinz leben. Seine gastronomischen Bücher gehören zu den bekanntesten und besten ihrer Art. K. G. machte mit seinen fremdsprachigen Kochbüchern und gastronomischen Ausstellungen die ungarische Küche international bekannt und förderte so den Fremdenverkehr.

Hangl, Markus, Gastwirt, * Groß/Österreich 15. Apr. 1843 — † Bp. 16. Mai 1909; Kam schon mit jungen Jahren nach Ungarn, wo er als Kellner arbeitete. Bei einem Preißausschreiben der Stadt Pest bekam er die Genehmigung, auf dem Redouten-Platz einen Kiosk unter dem Namen »Hangl« zu errichten. Aus diesem entstand unter bald die beliebteste Speisegaststätte der Hauptstadt.

Geistliche Würdenträger

Gießwein, Alexander, Prälat, Politiker und Schriftsteller; * Totis 04. Febr. 1856 — † Bp. 15. Apr. 1923; 1878 zum Priester geweiht, 1897 Domherr, 1902 Abt, 1909 päpstlicher Prälat. Als unbeugsamer Vertreter des fortschrittlichen Katholizismus war er eines der Gründungsmitglieder der christlich-sozialen Bewegung in Ungarn. Ab 1904 Präsident des *Bundes der Christlich-Sozialen Vereine*, ab 1905 - mehr als 20 Jahre lang - deutscher Abgeordneter der Volkspartei (Wahlbezirk Ungarisch-Altenburg). Außerdem war er noch Vorsitzender der *St. Stephan-Akademie* und der *Ungarischen Friedensvereinigung*. 1918 Mitglied des Nationalrats. Nach dem Sturz der Räterepublik (01. Aug. 1919) war er als Abgeordneter der Nationalversammlung gegen die Verfolgung von Andersdenkenden. Er forderte mit Nachdruck die Gewährung demokratischer Rechte für seine

Német Színház felépítését követelte. Ezzel a közelben fekvő éttermek és vendéglők létét is biztosítani akarta. G. J.-nak végül a nacionalista erők előtt meg kellett magát adnia, akik megtapsolták, amikor a német evangélikus egyházból ki- és a magyarba belépett.

1904-ben végkép visszavonult az üzleti életből és élete végéig a budafoki villájában élt.

Gundel, Károly, vendéglős és gasztronómiai író, * Bp., 1883. szept. 20. — † Bp., 1956. nov. 28. G. János fia; A kereskedelmi iskola elvégzése után több nyugati ország leghíresebb vendéglőiben tanulta a gasztronómiai mesterséget. 1910-ben átvette a pesti Városligetben a *Wampetich* vendéglőt, 1920-tól 1925-ig a *Royal Szállót*, 1927-től a budai *Gellért Szálló* éttermét bérelte. G. K.-nak 1945-ben még sikerült újra nyitnia a városligeti Nagypénztár és *Gellért Szálló* éttermét, de nemsokára kitudonították és családjával - szegényes körülmények között - 1955-ig vidéken kellett élnie.

Gasztronómiai könyvei a maguk nemében a legjobbakkal közé tartoznak. Idegen nyelvű szakácskönyveivel és gasztronómiai kiállításokkal népszerűsítette a magyar konyhát és fellendítette az idegenforgalmat.

Hangl, Márk, vendéglős, * Groß/Ausztria, 1843. apr. 15. — † Bp., 1909. máj. 16. Már fiatal korában jött Magyarországra, ahol éttermekben pincérként dolgozott. Egy pályázati kiírásnál engedélyt kapott Pest városától, hogy a mai Vigadó téren »Hangli« néven egy kioszkot nyisson. Nemsokára ebből a főváros egyik legkedveltebb uszonnázó helye lett.

Egyházi tisztségviselők

Giesswein, Sándor, prelátus, politikus és író, * Tata, 1856. febr. 4. — † Bp., 1923. apr. 15. 1878-ban szentelték pappá, 1897-ben lett kanonok, 1902-ben apát, 1909 pápai prelátus. Mint a haladó katolicizmus hajthatatlan képviselője ő volt a magyarországi keresztény-szociális mozgalom egyik alapítótagja.

1904-től a *Keresztény-Szociális Egyletek Szövetségének* elnöke, 1905-től - több mint 20 éven át - a Néppárt (magyaróvári választókerületének) német parlamenti képviselője. Ezenkívül még a *Szt. István Akadémia* és a *Magyar Békeegyesület* elnöke volt.

1918-ban a Nemzeti Tanács tagja. A Tanácsköztársaság bukása után (1919. aug. 1.) a Nemzetgyűlés tagjaként ellenezte a máskéntgondolkodók üldözését.

Nyomatékkal követelte demokratikus jogok

ungarndeutschen Landsleute. Ferner setzte er sich für die Wahrung der Rechte der Arbeiter und die Gleichberechtigung der Frauen ein. Wie so viele Führer der Ungarndeutschen, wurde auch A. G. vom aufkeimenden ungarischen Rassendünkel zum Schweigen gebracht.

Glattfelder, Móri G. Julius (von), r. k. Bischof, * Bp. 19. März 1874 — † Segedin 30. Aug. 1943; Studium der Theologie mit Promotion, 1896 zum Priester geweiht, danach Religionslehrer, später Studienaufseher im Zentralen Priesterseminar in Bp. 1900 gründete er das *St. Emmerich-Kollegium Bp.* 1901-06 Redakteur der Zeitschrift »Örökimadás« (Ewige Anbetung), ab 1909 Professor für Glaubensrhetorik an der Uni Bp., seit 1911 Bischof der Diözese Tschanad mit Sitz in Temeschburg. Bis 1918 war im dortigen Priesterserninar die Unterrichtssprache Latein und Ungarisch. J. G. ordnete an, daß die Kirchengeschichte in Deutsch unterrichtet werde. Bald danach auch Kirchenrecht, kirchliche Stilistik, Soziologie. 1923 wurde J. G. aus Rumänien ausgewiesen. Mit päpstlicher Genehmigung verlegte er den Sitz seiner Restdiözese Tschanad nach Segedin, wo er - mit Unterstützung des ungarischen Staates - eine herrliche Kathedrale, ein Bischofspalais, eine Lehrerbildungsanstalt und ein Priesterseminar erbauen ließ. Vier deutsche Pfarreien - Elek, Almasch, Kübekhausen und Neu-St.-Iwan - gehörten jetzt noch zu seinem Bistum. J. G. gehörte - zusammen mit seinen Bischofskollegen Stefan Hanauer und Ferdiand Rott - dem Vorstand des am 03. Aug. 1924 gegründeten UDV an. Ab 1927 Mitglied des Oberhauses, Präsident der *Actio Catholica*. 1942 zum Erzbischof von Kolotschau ernannt.

Greszl [Greßl], Franz, r. k. Pfarrer, Promotor 27. März 1903 — † Bühl/S-Baden 06. März 1987; nach dem Abitur bei den Zisterziensern in Ofen Studium der Philosophie und Theologie an der Universität Bp. und am Bper Priesterseminar, 1924 Teilnahme an der Gründungssitzung des UDV. Er setzte sich als Mitstreiter von J. Bleyer und später von L. Leber - trotz vieler Nachteile - zeitlebens für die Rechte der Ungarndeutschen ein. 1926 in Stuhlweißenburg zum Priester geweiht. 1936-46 Pfarrer in Kowatsch; 1946 Vertreibung mit den Kowatschern nach Deutschland, wo er zunächst in der Diözese Rottenburg-Stuttgart, dann in der Erzdiözese Freiburg tätig war. Neben seinem Priesteramt war auch noch schriftstellerisch aktiv: Seine religiösen Abhandlungen erschienen im *Sonntagsblatt* und in einer Reihe ungarischsprachiger Zeitschriften, in Deutschland in *Unsere Post*, *Unser Hauskalender* und *Gerhardbote*. Sein Hauptwerk ist „Tausend Jahre deutsches Leben im Karpatenraum“, Stuttgart, 1971.

Haas, Michael, r. k. Bischof, Schriftsteller, * Pinkafeld 08. Apr. 1810 — † Pest 27. März 1866;

megadását magyarországi német honfitársainak. Ezenkívül a munkások jogainak védelmét valamint a női egyenjogúságot követelte. Mint a magyarországi németek sok más vezetőalakját, úgy G. S.-t is a felvirágzó magyar fajelmélet elhallgatatta.

Glattfelder, Móri G., Gyula, r. k. püspök, * Bp., 1874. márc. 19. — † Szeged, 1943. aug. 30.; teológiai tanulmányok doktorátussal, 1896-ban szentelték pappá, utána hittantanár, majd Bp.-en a központi papnevelő intézet felügyelője. 1900-ban Bp.-en megalapította a Szt. Imre Kollégiumot. 1901-től 1906-ig az *Örökimadás* c. lap szerkesztője, 1909-től a bp.-i egyetemen a hitszónoklat tanára.

1911-től csanádi püspök Temesvári székhellyel. 1918-ig az ottani papnevelde tannyelve latin és magyar volt, G. Gy. akkor elrendelte, hogy a egyháztörténetet német nyelven oktassák. Nemsokára az egyházjogot, egyházi stilsztikát és a szociológiát is németül tanították. 1923-ban G. Gy.-t kiutasították Romániából. Pápai engedéllyel áthelyezte maradék csanádi egyházmegyéjét Szegedre, ahol - a magyar állam támogatásával - szép katedrális, püspöki palotát, tanítóképzőt valamint papnevelő intézetet építtetett.

Egyházmegyéjéhez akkor már csak négy német plébánia - Elek, Bácsalmás, Kübekháza és Új Szt. Iván - tartozott. G. Gy. püspök társaival - Hanuaer Istvánnal, Rott Ferdinánddal - együtt az 1924. aug. 3-án alapított UDV elnökségéhez tartozott. 1927-től mint a felsőház tagja, az *Actio Catholica* elnöke. 1942-ben nevezték ki kalocsai érsekké.

Greszl, Ferenc, r. k. lelkés, * Budafok, 1903. márc. 27. — † Bühl/S-Baden, 1987. márc. 6. A budai cisztercitáknál letett érettségi után filozófiát és teológiát tanult a bp.-i egyetemen és a bp.-i papnevelő intézetben. 1924-ben részt vett az UDV alapítógyűlésén.

Sok hátrány ellenére – mint Bleyer J. és később Leber L. segítőtársa – élete végéig a magyarországi németek jogainak védelmében lépett fel. 1926-ban Székesfehérvárott pappá szentelték. 1936-tól 1946-ig Nagykovácsiban volt lelkész; 1946-ban kényszer-kitelepítés a nagykovácsiakkal Németországba, ahol eleinte a rottenburg/stuttgarti, majd a freiburgi egyházmegyében dolgozott. Lelkészi hivatala mellett még íróként is tevékenykedett. Egyházi értekezései a *Sonntagsblatt*-ban és egy sor magyarnyelvű folyóiratban, Németországban az *Unsere Post*-ban, *Unser Hauskalender*-ben és *Gerhardbote*-ban jelentek meg. Fő műve (németül) „Ezer éves német élet a Kárpát medencében“, Stuttgart, 1971.

Haas, Mihály, r. k. püspök, író, * Pinkafő, 1810. apr. 8. — † Pest, 1866. márc. 27. Teológiai tanulmányok

Theologie-Studium am Wiener Pazmanaeum, seit 1837 Geschichtslehrer und ab 1846 Dechant in Fünfkirchen, 1853-58 Schulrat des großen Pester Verwaltungsbezirks: In dieser Zeit schuf er die „gute alte Volksschule“. Wegen seines Bestrebens, die ungarndeutschen Kinder in ihrer Muttersprache unterrichten zu lassen, wurde er von den Nationalisten - auch später noch - heftig attackiert. Man verübelte es ihm, daß er 1858 bei der Eröffnung eines kath. Gymnasiums im V. Bezirk eine deutsche Eröffnungsrede hielt. 1858-66 war er Bischof von Sathmar. M. H. gilt als der Begründer der ungarndeutschen Heimatkunde der »Schwäbischen Türkei«. Mit seinen Büchern trug er zur Popularisierung dieses Begriffes auch in der ungarischen Öffentlichkeit bei.

Hanauer, Stefan, r. k. Bischof, theologischer Schriftsteller, * Poppau 28. Dez. 1869 — † Waitzen 15. Jan. 1942; Studium der Theologie mit Promotion, 1892 zum Priester geweiht, ab 1911 Direktor des von J. Glattfelder 1900 gegründeten - *St. Emmerich-Kollegiums* in Bp., seit 1917 Domherr von Wesprim, seit 1919 Bischof von Waitzen (eine der größten ungarischen Diözesen), wo er das Priesterseminar wiedereröffnete. Bis zum Ende seiner Amtszeit (1942) ließ er in der Großen Tiefebene viele Mittelpunktschulen, Kapellen und Seelsorgestellen errichten. St. H. nahm auch aktiv an der ungarndeutschen Bewegung teil: 1924 ließ er sich - zusammen mit seinen ungarndeutschen Bischofskollegen F. Rott und J. Glattfelder in den Vorstand des UDV wählen. Als 1939 das deutschsprachige *Katholische Kirchenblatt* herauskam, war er der erste, der es seinen Priestern in einem Rundschreiben als Hilfsmittel und Stütze für die Seelsorge der UD-en empfahl.

Pintér, (Binder), Ladislaus, Domherr, * Ödenburg 07. Sept. 1884 — † Segedin 02. März 1958; Theologie-Studium in Raab und Preßburg. Am 02. Febr. 1907 zum Priester geweiht. Pfarrer in Ragendorf und danach Domherr in Ödenburg, schließlich Apostolischer Administrator der Rumpfdiözese Großwardein mit Sitz in Debrecin, Parlamentsabgeordneter und später Mitglied des Ungarischen Oberhauses. 1924 wurde er von der Regierung in den Vorstand des UDV delegiert. Nach dem Tode Bleyers und der Spaltung des UDV (1938) stieg er zu dessen geschäftsführenden Direktor auf. Wegen seiner Vermittlerrolle war er manchen Anfeindungen ausgesetzt. Dennoch hat er seine Aufgaben ehrlich erfüllt. Wie er selbst gestand, hat ihn nur die Liebe und nicht die Politik zum UDV geführt. Nach 1945 setzte er sich für die Ungarndeutschen ein. Er erreichte, daß heimgekehrte Kriegsgefangene, deren Angehörige vertrieben wurden, nach Österreich oder Deutschland ausreisen durften.

a bécsi Pazmanaeumban, 1837-től történelemtanár és 1846-tól esperes Pécsen; 1853-tól 1858-ig Pest kerületi iskolatanácsos. Ebben az időben alapította a „régí jó népiskolát“. Ama törekvése miatt, hogy a magyarországi német gyerekeket anyanyelvükön akarta oktatni a nacionalisták – még később is – hevesen támadták.

Rossz néven vették neki, hogy 1858-ban egy V. kerületi katolikus gimnázium megnyitó ünnepélyén német beszédet tartott.

1858-1866 között szatmári püspök volt. H. M. a baranyai német, az u. n. „Schwäbische Türkei“ honismeretának megalapítója. Könyveivel hozzájárult e fogalom népszerűsítéséhez a magyar nyilvánosság körében is.

Hanauer, István, r. k. püspök, hittudományi író, * Pápa, 1869. dec. 28. — † Vác, 1942. Jan. 15. teológiai tanulmányok doktorátussal, 1892-ben szentelték pappá, 1911-től Bp.-en a Glattfelder Gy. által alapított Szt. Imre Kollégium igazgatója, 1917-től veszprémi kanonok, 1919-től váci püspök (egyik legnagyobb magyar egyházmegye), ahol újraalapította a papnevelő szemináriumot.

Hivatali ideje végéig (1942) a Nagy Alföldön sok központi iskolát, kápolnát és lelkeszi hivatalt alapított.

H. I. aktivan részt vett a magyarországi németek mozgalmában: 1924-ben Rott F. és Glattfelder Gy. püspöktársaival az UDV elnökségébe választotta magát. Amikor 1939-ben egy németnyelvű egyházi lap került kiadásra, ő volt az első, aki egy körlevélben ezt a papjainak mint segédeszközt és támaszként ajánlotta a magyarországi németek lelkipásztorkodásánál.

Pintér, László, kanonok, * Sopron, 1884. szept. 7. — † Szeged, 1958. márc. 2. teológiai tanulmányok Győrött és Pozsonyban. 1907. febr. 2-án szentelték pappá. Eleinte Rajkán plébános, majd Sopronban kanonok, végül a nagyváradi csonka-egyházmegye apostoli adminisztrátora debreceni székhellyel, parlamenti képviselő és később a magyar felsőház tagja.

1924-ben a magyar kormány az UDV elnökségébe delegálta. Bleyer halála után és az UDV kettéoszlásakor (1938) ennek üzletvezetői igazgatójává nevezték ki. Közvetítői szerepe miatt több ellenségeskedésnek volt kitéve. Ennek ellenére becsületesen látta el feladatait.

Ahogy ő maga vallotta be, csak a szeretet, és nem a politika vezette az UDV-hez.

1945 után a magyarországi németek védelmében lépett fel. Tárgyalásaival elérte, hogy azok a hazatérő hadifoglyok, akiknek a hozzátartozóit erőszakkal kitelepítették, Ausztriába ill. Németországba kiutazhattak.

Rott, Ferdinand, r. k. Bischof, * Bodenstadt 23. Aug. 1869 — † Wesprim 03. März 1939; 1896 zum Priester geweiht, ab 1897 Lehrer der Theologie am Graner Priesterseminar, 1902 Direktor des Wiener Augustineums, ab 1908 Prälat in Gran, ab 1911 Regens des Zentralen Priesterseminars in Bp., ab 1917 Bischof der Diözese Wesprim. 1922 eröffnete er in Bp. den ungarndeutschen Katholikentag, wobei er die Bedeutung der muttersprachlichen Glaubensverkündung für die UD-en betonte. F. R. gehörte zusammen mit seinen Bischofskollegen Glattfelder und Hanauer zum Vorstand des UDV. Er war auch Mitglied des Oberhauses. In verschiedenen Zeitschriften publizierte er zahlreiche Artikel.

Rott, Ferdinánd, r. k. püspök, * Bodenstadt, 1869. aug. 23. — † Veszprém, 1939. márc. 3. 1896-ban szentelték pappá, 1897-től az esztergomi papnevelő szemináriumban a teológia tanára, 1902-től a bécsi Augustineum igazgatója, 1908-tól Esztergomban prelátus, 1911-től Bp-en a központi papnevelő szeminárium kormányzója, 1917-től a veszprémi egyházmegye püspöke. 1922-ben Bp.-en ő nyitotta meg a magyarországi németek katolikus napját, miközben hangsúlyozta annak fontosságát, hogy Isten ígését német anyanyelven hirdessék. R. F. Glattfelder és Hanauer püspöktársaival együtt az UDV elnökségéhez tartozott. A felsőház tagja volt. Különböző folyóiratokban számos cikket publikált.

Fabrikanten und Ingenieure Gyárosok és mérnökök

Ganz, Abraham, Fabrikant, * Unter-Embrach/Schweiz 06. Nov. 1814 — † Pest 15. Dez. 1867; Gießlerlehrling in Zürich, Wanderschaft in mehreren Ländern Europas, wobei er die Gießtechnik gründlich kennenlernte. 1841 kam er nach Ungarn, wo er in Pest 1842 den Auftrag bekam, im Rahmen der Walzmühle, eine Gießerei aufzubauen. 1844 gründete er in der Wasserstadt von Ofen eine eigene Gießerei. Anfangs stellte er gußeiserne Gebrauchsgegenstände für den täglichen Bedarf her. Öfen, Gitter, Kanalrohre kamen hinzu. 1848/49 produzierte er Kanonenrohre für die Honvéds. 1855 ließ er seine Schalengußbahnräder patentieren. Bis Ende 1867 stellte er 100000 Bahnräder her und belieferte damit 59 Eisenbahngesellschaften. 1867 wurde er Ehrenbürger von Ofen. Er gründete eine Betriebsrenten- und -krankenkasse. Blieb bis zum Tod seiner einfachen Lebensweise und seiner deutschen Muttersprache treu. Sein Betrieb wurde von Andreas Mechwart aus Bayern weitergeführt und 1869 - unter dem Namen Ganz & Co - in eine Aktiengesellschaft umgewandelt. Als Ganz-Mávag überlebte die Fabrik auch die kommunistische Herrschaft.

Gulden, Julius, Maschinenbauingenieur, * Hof/Franken 12. Jan. 1845 — † Bp. 08. Febr. 1899. Kam 1872 nach Ungarn, wo er in der Fabrik von Abraham Ganz in Bp. arbeitete und bald zum Produktionsleiter avancierte. Ab 1880 war er Direktor der Fabrik. Unter seiner Führung erreichte die Turbinenfabrikation von Ganz Weltniveau. Er war an mehreren technischen Verbesserungen und Erfindungen beteiligt. Erwerb und Ausbau der Ganz-Niederlassung in Leobersdorf/Österreich geschah unter seiner Leitung.

Hofherr, Matthias, Landmaschinenfabrikant, * Moosbeuren/Württemberg 1829 — † Bp. 1909;

Ganz, Ábrahám, gyáros, * Unter-Embrach/Svájc, 1814. nov. 6. — † Pest, 1967. dec. 15.; Zürichben vasöntőinas, vándorút több európai országban, amelyen alaposan megismerte az öntéstechnikát. 1841-ben Magyarországra került, ahol Pesten 1842-ben megbízatást kapott egy vasöntőde felépítésére a hengermalom keretén belül. 1844-ben budai Vizivárosban saját öntődét alapított. Eleinte öntöttvas háztartási eszközöket készített a mindennapi használatra. Utána kályhák, rácsok, csatornacsövek következtek. 1848/49-ben ágyúcsöveket gyártott a honvédseregnek. 1855-ben szabadalmaztatta a kéregöntésű vasúti kerekeit. 1967 végéig 100000 vasúti kereket állított elő és adott el 59 vasúti társaságnak. 1867-től Buda díszpolgára. Üzemi nyugdíj- és betegbiztosítást alapított. Halálaig húmaradt egyszerű életmódjához és német anyanyelvéhez. Üzemét a bajorországi Mechwart András vezette tovább és 1869-ben - Ganz & Co néven - részvénytársasággá alakították át.

Ganz-Mávag néven az üzem a kommunista uralmat is átélte.

Gulden, Gyula, gépészmérnök, * Hof/Frankföld, 1845. jan. 12. — † Bp., 1899. febr. 8. 1872-ben jött Magyarországra, ahol Bp.-en Ganz Ábrahám gyárában dolgozott és nemsokára gyártásvezetővé léptették elő. 1880-tól a gyár igazgatója. Az ő vezetése alatt a Ganz gyár turbinagyártása világszintet ért el.

Több technikai újításban és találmányban volt része. Ganz leobersdorfi (Ausztria) telepének megvétele és kifejlesztése is az ő nevéhez fűződik.

Hofherr, Mátyás, mezőgazdasági gépgyáros, * Moosbeuren/Württemberg, 1829 — † Bp., 1909;

Schlosserlehre. Danach begab er sich auf die Wanderschaft und gelangte so über Frankreich, England, die Schweiz und München nach Wien. Hier arbeitete er in einer Maschinenfabrik, wo er durch seine Konstruktionen auffiel. 1869 gründete er in Wien einen eigenen Betrieb, in dem er Mäh- und Sämaschinen sowie Maisrebler produzierte. Dann erweiterte er seine Produktpalette um den „ungarischen Hofherr-Pflug“ und Kleingeräte. 1881 gründete er mit dem kapitalkräftigen Johann Schrantz aus Ungarn eine Gesellschaft. 1888 errichteten sie einen Zweigbetrieb in Bp. und exportierten bald in 20 Länder. 1900 zog die Landmaschinenfabrik »Hofherr & Schrantz« nach Kleinpest um, wo größere Gewerbeflächen zur Verfügung standen. Nach dem Abzug von 100 Fachleuten aus Wien verlegte man den Schwerpunkt der Produktion nach Ungarn. Die in eine Aktiengesellschaft (AG) umgewandelte Firma kaufte 1912 »Clayton & Shuttleworth« in Wien auf. Nach den Anfangsbuchstaben der vier Firmengründer hieß die Firma ab sofort HSCS. 1924 entwickelte sie den ersten Rohöltraktor, der im Volksmund nur als »Hofherr« bezeichnet wurde. Neben Dresch- und Schnelldampfmaschinen produzierte HSCS noch landwirtsch. Kleingeräte. Von den Jahren 1932-34 abgesehen florierte das Geschäft gut. Nach dem Rekordjahr 1943 - mit 1043 verkauften Traktoren - kam nach Kriegsende mit der Verstaatlichung das Ende.

Mechwart, Andreas, Maschinenbauingenieur, * Schweinfurt 06. Dez.1834 — † Bp. 14. Juni 1907; zunächst Schlosserlehrling in seiner Heimatstadt. Dann Maschinenbaustudium am Polytechnikum in Augsburg. 1855 erhielt er das Ingenieurspatent. Danach arbeitete er vier Jahre in Nürnberg. 1859 besuchte er in Ofen seinen Freund Anton Eichleiter, der bei Ganz arbeitete. M. bekam im gleichen Betrieb Arbeit. Nach dem plötzlichen Tod von Ganz (1867) gehörte er mit Eichleiter und Keller zur Betriebsleitung. Ab 1869 Direktor der Aktiengesellschaft GANZ & Co, 1874-1899 Generaldirektor derselben. 1874 gelang es ihm, Stahlwalzen im Kokillenverfahren herzustellen, mit deren Hilfe der ungarische Glasweizen zu sog. Null-Mehl ausgemahlt werden konnte. Damit wurde der ungarische Weizenexport angekurbelt. 1878 gründete er in der Ofener Wasserstadt die Elektrizitätsabteilung der Fa. Ganz, wo die ersten Bogenlampen für die Straßenbeleuchtung fabriziert wurden. 1880 kaufte das Unternehmen die Waggonfabrik und 1887 die Leobsdorfer Maschinenfabrik. M. entwickelte mehrere Erfindungen, so z. B. 1896 die des dampf- bzw. petroleumangetriebenen Maschinenpflugs. Für seine Pionierleistungen bei der Industrialisierung Ungarns erhielt er mehrere Auszeichnungen. So bekam er als erster die Wahrmann-Goldmedaille der UAW. 1899 wurde er sogar geadelt.

lakatosnak tanult, utána vándorútra ment és Franciaországon, Anglián, Svájcban és Münchenben át Bécsbe került. Itten egy gépgyárban dolgozott, ahol a konstrukcióival tűnt fel.

1869-ben Bécsben egy saját üzemeltetést alapított, amelyben kaszáló- és vetőgépeket valamint kukoricamorzsolókat gyártott. Utána kibővítette termékpalettáját a »magyar Hofherr ekével« és kis gépekkel. 1881-ben a tőkével rendelkező magyarországi Schrantz Jánossal egy társaságot alapítottak. 1888-ban Bp.-en létesítettek egy üzemeltetést és nemsokára 20 országba exportáltak. 1900-ban a »Hofherr & Schrantz« mezőgazdasági gépgyár Kispestre költözött, ahol nagyobb iparterület állt rendelkezésre. Száz szakember kivonásával Bécsből a termelés súlypontját Magyarországra helyezték át. A részvénytársasággá átalakított vállalat 1912-ben felvásárolta a bécsi »Clayton & Shuttleworth« gyárat. A négy gyáralapító nevének kezdőbetűje után a vállalatot ettől kezdve HSCS-nek nevezték. 1924-ben fejlesztették ki az első nyersolajtraktort, amelyet a nép csak »Hofherr-nek« nevezett. Cseplő- és gyorsgőzgépeken kívül HSCS még mezőgazdasági kisgépeket gyártott.

Az 1932-34-es évektől eltekintve az üzleti forgalom jól funkcionált. Az 1943-as rekordév után, amelyben 1043 traktort adtak el, a világháború után az államosítással következett be a gyár vége.

Mechwart, András, gépészmérnök, * Schweinfurt, 1834. dec. 6. — † Bp., 1907. jún. 14. először lakatosinas szülővárosában, gépészmérnöki tanulmányok az augsburgi polytechnikumon. 1855-ben mérnöki oklevelet kapott. Utána négy évig Nürnbergben dolgozott. 1859-ben Budán meglátogatta barátját, Eichleiter Antalt, aki Ganznál dolgozott. M. szintén ennél az üzemnél kapott állást. Ganz hirtelen halála után (1867) Eichleiterrel és Kellerrel együtt az üzemvezetőséghez tartozott. 1869-től a GANZ & Co részvénytársaság igazgatója, 1874-1899-ben ennek vezérigazgatója. 1874-ben sikerült neki rovátkolt hengerekkel dolgozó hengerszéket előállítania, amelynek segítségével a magyar keménybúzából az ú. n. nulláslisztet tudta kiörölni. Ezzel növelte a magyar búzakivitel.

1878-ban a budai Vizivárosban alapította a Ganz vállalat villamossági üzemét, amelyben először gyártottak ívlámpákat az utcai világítás céljára.

1880-ban a vállalat megvette a Vagongyárat és 1887-ben a leobsdorfi gépgyárat. M.-nak több találmánya ismeretes, így pl. 1896-ban kifejlesztett egy gőz- ill. petróleumüzemű szántógépet. Magyarország iparosítása terén végzett úttörőmunkájáért több kitüntetést kapott. Így pl. elsőként neki ítéltek oda 1897-ben az MTA Wahrmann-aranyérmét.

1899-ben még nemesi rangot is kapott.

Offiziere — Katonatisztek

Aulich, Ludwig, General und Verteidigungsminister, * Preßburg 1792 — † Arad 06. Okt. 1849; Vor Ausbruch der 1848er Revolution Oberstleutnant in der kaiserlichen Armee, danach Honvéd-Oberst, ab 16. Febr. 1849 General, vom 14. Juli bis 11. Aug. 1849 Verteidigungsminister. Am 06. Okt. 1849 wurde er – zusammen mit zwölf anderen Honvéd-Offizieren in Arad wegen Hochverrats hingerichtet. Von den 13 Arader Märtyrern waren fünf deutscher Muttersprache. Neben L. A. gehörten noch die Generäle Georg Lahner (* Bistritz 1795), Karl Graf Leiningen-Westerburg (* Illbenstadt/Hessen 1819), Ernst Pöltenberg (* Wien 1813) und Josef Schweidel (* Sombor 1796) zu den Hingerichteten.

Aulich, Lajos, honvéd tábornok és honvédelmi miniszter, * Pozsony, 1792 — † Arad, 1849. okt. 6.; Az 1848-as forradalom kitörése előtt alezredes volt a császári hadseregben, utána honvéd ezredes, majd 1949. febr. 16-tól tábornok. 1849. júl 14-től aug. 11-ig hadügyminiszter volt. 1949. okt. 6-án – 12 más honvéd tiszttel – Aradon hazaárulás miatt kivégezték.

A 13 aradi vértanú között öt német anyanyelvű volt. A. L. mellett a kivégzettekhez tartozott még Lahner György (* Bisztrice 1795), gróf Leiningen-Westerburg Károly (* Illbenstadt/Hessen 1819), Pöltenberg Ernő (* Bécs 1813) és Schweidel József (* Zombor 1796) tábornok.

Komponisten, Maler, Musiker und Künstler Festők, zeneszerzők, zene- és színművészek

Adler, Georg, Komponist, * St. Johann bei Wieselburg 20. April 1789 — † Ofen 29. März 1862; zunächst Kirchenmusiker in Raab, ab 1839 Chorleiter der Matthias-Kirche in Ofen; Seine Tochter Adele war die Ehefrau von Franz Erkel, dem Komponisten der ungarischen Hymne.

Bajor, Gisi, Schauspielerin, * Budapest 19. Mai 1893 — † ebd. 12. Febr. 1951, bis 1915 Beyer, Bayer, danach Bayor, dann Bajor, 1911– 1914 Besuch der Schauspiel-Akademie, danach erste Rollen am Nationaltheater, 1915 erster Erfolg in der Titelrolle von Géza Gárdonyis (Ziegler) Stück »Annuska«. Ab 1917-18 gehörte sie zu den Spitzenschauspielern des Hauses. Ende der 20er Jahre war sie die größte und verehrteste Schauspielerin des Landes. Seit 1928 Mitglied des Nationaltheaters auf Lebenszeit, 1948 Kossuth-Preisträgerin, 1950 Auszeichnung als »Hervorragende Künstlerin«

Brand(t), Michael, G., Komponist, Musikjournalist, * Frauenkirchen/Burgenland 04. Sept. 1815 — † Pest 31. Okt. 1870, ab 1859 Mosonyi; 1829 Kirchendiener in Ungarisch-Altenburg. Um 1833-34 siedelte er nach Preßburg über, wo er Unterricht in Kompositionslehre nahm. 1835-42 wirkte er als Klavierlehrer. In dieser Zeit bildete er sich autodidaktisch zum Komponisten aus. 1842 zog er nach Pest, wo er komponierte, musizierte, unterrichtete und sich journalistisch betätigte. Bis dahin sprach er kaum ungarisch. Er unterrichtete u. a. auch die Söhne von F. Erkel. 1857-58 wandte er sich von der deutschen Romantik ab und bemühte sich, einen eigenen nationalen Musikstil zu schaffen und weiterzuentwickeln. Das Hauptwerk seiner zweiten Schaffensperiode ist die Oper »Szép Ilonka« (Schöne Helene), die 1861 im Bper National-Theater uraufgeführt wurde. Nach F. Erkel war er der

Adler, György, zeneszerző, * Mosonszentjános, 1789. ápr. 20. — † Buda, 1862. márc. 29., eleinte organista Győrött, 1839-től a budai Mátyás-templom karigazgatója. Leánya, Adél, Erkel Ferencnek – a magyar himnusz zeneszerzőjének – a felesége.

Bajor, Gizi, színésznő, * Budapest 1893. május 19. — † Bp. 1951. febr. 12. 1915-ig Beyer, Bayer, utána Bayor, majd Bajor; A Színművészeti Akadémiát 1911-től 1914-ig végezte el, utána első szerepek a Nemzeti Színháznál, 1915-ben aratta első sikerét Gárdonyi (Ziegler) Géza *Annuskájának* címszerepében. 1917-18-tól a ház első színészei közé tartozott. Az 1920-as évek végén az ország legnagyobb és legkedveltebb színésznője volt. 1928-tól a Nemzeti Színház örökös tagja, 1948 Kossuth díjas, 1950-ben »Kiváló művésznő« kitüntetést kapta.

Brand(t), Mihály, G., zeneszerző, zeneíró, * Boldogasszonyfa/Burgenland, 1815. szept. 4. — † Pest, 1870. okt. 31., 1859-től Mosonyi; 1829-től Magyaróváron templomi alkalmazott. 1833-34 körül Pozsonyba költözött, ahol komponálástanban vett magánórákat. 1835-től 1842-ig zongoratanárként működött. Ebben az időben képezte ki magát autodidaktaként zeneszerzőnek. 1842-ben Pestre költözött, ahol komponált, zenélt, tanított és írói tevékenységet folytatott. Addig alig tudott magyarul. Többek között Erkel F. fiait is oktatta. 1857-58-ban hátat fordított a német romantikának és egy sajátos nemzeti zenei stílus kifejlesztésére törekedett. Második munkálkodási időszakának főműve a »Szép Ilonka« c. opera, amelynek ősbemutatója 1861-ben volt a Nemzeti Színházban.

Erkel F. után ő volt a nemzeti magyar opera legki-

bedeutendste Komponist der nationalen ungarischen Oper.

Erkel, Franz, Komponist, Dirigent und Klaviervirtuose, * Jula 07. November 1810 — † Bp. 15. Juni 1893; Sohn des Deutsch-Julaer Kantorlehrers Franz Erkl, dessen Vorfahren aus Köln stammen; musikalische Ausbildung in Großwerdein und Preßburg. 1834 erste Vorstellung in Pest. 1835 ließ er sich endgültig hier nieder. Zwei Jahre arbeitete er als Dirigent am Pester Städtischen Deutschen Theater und bei der Ofener Ungarischen Theatergesellschaft. Ab 1837 war er fast drei Jahrzehnte erster Kapellmeister beim Pester Ungarischen Theater, dem späteren Nationaltheater. Hier komponierte er 1840 seine erste Oper »Mária Bátorik«. 1844 folgte die zweite Oper »László Hunyadi«. Dann komponierte er zu Kölcseys Gedicht »Himnusz« die ungarische Nationalhymne. Seine 1861 uraufgeführte Oper »Bánk bán« schuf er in den 50er Jahren. Damit erreichte er den Zenit seiner Laufbahn. Er gilt als Schöpfer der ungarischen Nationaloper. Seine an das ungarische Nationalgefühl appellierenden Werke verloren mit dem Ausgleich (1867) ihren emotionalen Nährboden. Als weiterer Grund für die geringe Publikumsresonanz der späteren Opernkompositionen kann das Fehlen geeigneter Textdichter erwähnt werden. 1875 wirkte er bei der Gründung der Musikakademie mit, deren Direktor und Klavierlehrer er zehn Jahre lang war. 1884 Chefmusikdirektor des neu eröffneten Opernhauses. Wegen seiner großen Verdienste um die Entwicklung des Musiklebens der ungarischen Hauptstadt wurde er zeitlebens geehrt.

Handel, Berta, Opernsängerin, * Neupest 30. Sept. 1869 — † Bp. 01. Aug. 1927; Gastierte ab 1890 in Leipzig, dann in Wien, Berlin, Frankfurt und Hamburg. 1892–1911 Sängerin des Bp-er Opernhauses, 1912–1916 Spielmeisterin desselben. Ab 1916 Ehrenmitglied des Opernhauses und Gesangslehrerin.

Lehár, Franz, Komponist und Dirigent, * Komorn 30. Apr. 1870 — † Bad Ischl/Österreich 24. Okt. 1948; Sein mährischer Vater heiratete in Komorn - die Tochter einer deutschen Bürgerfamilie - Chirstine Neubrandt. Ab 1880 wohnte F. L. in Bp. bei seiner Großmutter mütterlicherseits - Christine Goger. Hier besuchte er ein ungarisches Gymnasium und lernte bei Stefan Tomka Musik an der Nationalen Musikschule. Dann kam er ins mährische Sternberg zu seinem Onkel Anton Lehár, bei dem er komponieren lernte. Später siedelte die ganze Familie nach Prag über, wo er 1888 das Abitur machte. Als junger Geiger siedelte später nach Wien über. 1890-1902 war er Militärkapellmeister in verschiedenen Städten der Monarchie (u. a. in Bp., Gran, Wien). In dieser Zeit begann er zu komponieren. Er ließ sich in Wien nieder, wo 1902 die Uraufführung seiner ersten

emelkedőbb zeneszerzője.

Erkel, Ferenc, zeneszerző, karmester és zongoraművész, * Gyula, 1810. nov. 7. — † Bp., 1893. jún. 15.; a német-gyulai kántortanító Erkl Ferenc fia, akinek ősei Kölnből származnak. Zenei kiképzés Nagyváradon és Pozsonyban. Első bemutatkozása Pesten 1834-ben volt. 1835-ben végleg Pesten telepedett le. Két évig karmesterként dolgozott a pesti Városi Német Színháznál és a budai Magyar Színtársulatnál.

1837-től majdnem három évtizedig a pesti Magyar Színház – a későbbi Nemzeti Színház – első karmestere. Itt komponálta 1840-ben első operáját, »Bátori Máriát«. 1844-ben következett második operája, »Hunyadi László«. Utána Kölcsey »Himnusz« c. költeményéhez írta a magyar Nemzeti dal, a Himnusz zenéjét. Az 1850-es években alkotott »Bánk bán« c. operájának 1861-ben volt az ősbemutatója. Ezzel elérte pályafutásának csúcspontját. Az ő nevéhez fűződik a magyar nemzeti opera megeremtése. A magyar nemzeti értehez appelláló művei a Kiegyezéssel (1867) elveszítették emocionális táptalajukat. Egy további ok későbbi operáinak hanyatló visszhangjának az, hogy nem talált többé megfelelő szövegíró társszerzőre. 1875-ben közreműködött a Zeneakadémia megalapításánál, amelynek 1885-ig igazgatója és zenetanára volt. 1884-ben az újjanban megnyílt Operaház főzeneigazgatói címmel tisztelte meg.

A fővárosi zenei élet fejlesztésében elért nagy érdemei miatt élete végéig nagy tiszteletben részesítették.

Handel, Berta, operaénekesnő, * Újpest, 1869. szept. 30. — † Bp., 1927. aug. 1. 1890-tól Lipcsében, majd Bécsben, Berlinben, Frankfurtban és Hamburgban szerepelt. 1892–1911-ben a bp.-i Operaház énekes, 1912–1916-ban játékmestere volt. 1916-ban az Operaház tiszteletbeli tagja lett. Ezután a éneket tanított.

Lehár, Ferenc, zeneszerző és karmester, * Komárom, 1870. ápr. 30. — † Bad Ischl/Ausztria, 1948. okt. 24. Morvaországi apja Krisztina Neubrandt-ot - egy komáromi német polgárcsalád lányát - vette feleségül. L. F. 1880-tól Bp.-en élt anyai nagyanyjánál, Krisztina Gogernál. Itt egy magyar gimnáziumba járt és a Nemzeti Zeneiskolán Tomka Istvánnál tanult.

Utána a morvaországi Sternbergbe került, ahol nagybátyjánál, Lehár Antalnál, zeneszerzést tanult.

Később az egész család Prágába költözött, ahol 1888-ban érettségizett. Fiatal hegedűsként Bécsben telepedett le. 1890-1902-ben a Monarchia különböző városaiban (t. k. Bp.-en, Esztergomban, Bécsben) katonai karmester volt. Ebben az időben kezdett zenét komponálni. Bécsben telepedett le, ahol 1902-ben

Operette stattfand. Weitere berühmt gewordenen Operetten folgten.

Liszt, Franz, ab 1859 von Liszt, Pianist und Komponist, * Raiding bei Ödenburg (heute Burgenland) 22. Okt. 1811 — † Bayreuth 31. Juli 1886; Vater -Adam List - Inspektor für Schafzucht bei den Esterházy, Mutter - Anna Lager. 1819 erster öffentlicher Auftritt in Baden bei Wien. Mit 9 Jahren gab er Konzerte in Ödenburg, Eisenstadt und Preßburg. 1820 zog der Vater mit dem Wunderkind nach Wien. 1823 übersiedelten sie nach Paris. Er blieb bis 1835 in der Weltstadt, wo er in Kompositionslehre und Musiktheorie unterrichtet wurde. 1826 Konzertreisen durch Frankreich, die Schweiz und England. Ab 1835 lebte er anderthalb Jahre lang in Genf, wo er Wohltätigkeitskonzerte gab. Die meiste Zeit verbrachte er mit Komponieren. Konzerte zugunsten der Überschwemmungopfer (1838) in Ungarn und der Armen in Ödenburg (1840). 1840 Konzerte in Leipzig und Dresden. 1842 gab er 20 Konzerte in Berlin, die den Höhepunkt seiner Virtuosenlaufbahn darstellen. 1848-58 Kapellmeister in Weimar. Ab 1848 enge Kontakte zu R. Wagner. 1851-54 endgültige Fassung der Ungarischen Rhapsodien Nr. 1-15. 1856 Einweihung des Graner Domes mit seiner »Graner Messe«. 1861 Umzug aus Weimar nach Rom. 1865 empfing L. die niederen Weihen und zog als Abbé in den Vatikan ein. 1867 Uraufführung seiner Ungarischen Krönungsmesse in der Matthiaskirche zu Ofen anlässlich der Krönung von Franz Joseph I. zum ungarischen König. In Ungarn wurde F. L. - obwohl er kein Ungarisch sprach - stürmisch gefeiert. 1871 wurde er zum Königlichen ungarischen Rat ernannt. Trotz Erfolg und Anerkennung zog er ruhelos von einer Stadt in die andere. Einen großen Teil seiner - nicht geringen - Einkünfte spendete er für wohltätige Zwecke. Die letzten zwanzig Jahre seines Lebens verbrachte er mit Komponieren und Unterrichten. Als führende Persönlichkeit der Musikkunst des 19. Jh.s, ist er auch der Erfinder der sinfonischen Dichtungen.

Munkácsy, Michael, bis 1868 Lieb, bis 1880 Munkácsi, Maler, * Munkatsch 20. Februar 1844 — † Endenich bei Bonn 01. Mai 1900; Bedeutendster Vertreter der nationalen ungarischen Malerei des 19. Jh.s. Vater: österr. Beamter bei der ungarischen Salzverwaltung, Mutter: Burgenländerin, früh Waise. In Jula lernte malen und zeichnen. 1863 erstes Gemälde, im gleichen Jahr Umzug nach Pest. Hier entstand sein zweites Bild (Der erzählende Honvéd). Ausgebildet wurde er in Wien (1865) und München (1866). Ab Herbst 1868 malte er bei Knaus in Düsseldorf (v. a. großformatige Genre- und Sittenbilder) und ab 1872 in Paris (v. a. religiöse und historische Gemälde). Neben vielen namhaften Vorbildern machte Wilhelm Leibl auf ihn den nachhaltigsten Eindruck. 1880 wurde ihm der ungarische Adelstitel verliehen.

erste operettjének ősbemutatója volt. További híressé vált operettek következtek.

Liszt, Ferenc, 1859-től von Liszt, zongoraművész és zeneszerző, * Doborján/Burgenland, 1811. okt. 22. — † Bayreuth, 1886. júl. 31. Apja - List Ádám - juhtenyésztő gazdatiszt az Esterházyaknál, anyja Lager Anna volt. 1819-ben első nyilvános fellépés a Bécs melletti Badenban. Kilenc éves korában Sopronban, Kismartonban és Pozsonyban koncertezett. Apja 1820-ban Bécsbe költözött a csodagyerekkel. 1823-ban Párizsba költöztek át. 1835-ig maradt a világvárosban, ahol zeneszerzésben és zeneteóriában képezte magát tovább. 1826-ban koncertút Franciaországban, Svájcban és Angliában. 1835-től másfél évig Genfben élt, ahol játékonysági koncerteket adott. A legtöbb időt zeneszerzéssel töltötte el. Hangversenyeket adott az 1838-as magyar árvízkárosultak és 1840-ben a soproni szegények javára.

1840-ben Lipcsében és Drezdában koncertezett. 1842-ben Berlinben adott 20 hangversenyt, amelyekkel pályafutásának csúcspontját érte el. 1848-58-ban Weimarban karmester. 1848-tól szoros kapcsolat R. Wagnerral. 1851-54-ben alkotta a Magyar Rapszódia (I. – XV.) végleges változatát. 1856-ban az esztergomi bazilika felavatása az ő »Esztergomi miséjével«. 1861-ben Weimarból Rómába költözött. 1865-ben felvette a kisebb papi rendeket és mint abbé a Vatikánba költözött. 1867-ben volt a Magyar Koronázási Miséjének ősbemutatója a budai Mátyástemplomban I. Ferenc József magyar királlyá avatása alkalmával. Magyarországon L. F.-t, annak ellenére, hogy nem beszélt magyarul, viharosan ünnepelték. 1871-ben kinevezték magyar királyi tanácsosnak. A siker és elismerés ellenére nyugtalanul egyik városból a másikba költözött. Nem alacsonynak mondható bevételeinek nagy részét jótékonysági célokra ajándékozta. Életének utolsó húsz évét zeneszerzéssel és tanítással töltötte el.

Mint a 19. szd. zeneművészetének vezéralakja ő egyúttal a szinfónikus költemények szerzője is.

Munkácsy, Mihály, 1868-ig Lieb, 1880-ig Munkácsi, festő, * Munkács, 1844. febr. 20. — † Endenich/Bonn-nál, 1900. máj. 1. A magyar nemzeti festőművészet legjelentősebb képviselője. Apja a magyar sóhivatal osztrák tisztviselője, anyja burgenlandi; Korán árván maradt. Gyulán tanult festeni és rajzolni. 1863-ban készült első festménye, ebben az évben költözött Pestre. Itt készítette második képét (Regélő honvéd). Kiképzését Bécsben (1865) és Münchenben (1866) nyerte. 1868 őszétől Düsseldorfban Knausnál festett (m. e. nagyformátú élet-és jellemképeket) és 1872-től Párizsban (m. e. vallási és történelmi képeket).

A sok példakép közül Wilhelm Leibl gyakorolta rá a legnagyobb benyomást.

1880-ban magyar nemesi ranggal tüntették ki.

Bedeutende Werke: Todeszelle (Siralomház, 1869, UNG; Leinwandmacher (Tépéscsinálók), Nächtliche Strolche (Éjjeli csavargók), Butternde Frau (Köpülő asszony, UNG); Reisigtragende Frau (Rözsehordó nő, 1873); Milton (1878, New York); Christus vor Pilatus (Krisztus Pilátus előtt); Golgotha (1883, beide New York); Die Landnahme (Honfoglalás, 1893, Bp.).

Seyler, Karl, Komponist und Chordirigent, * Ofen 07. Aug. 1815 — † Gran 10. Dez. 1882. 1834-41 Orchestermitglied des *Theaters am Kärntner* in Wien. Gleichzeitig komponierte er fleißig und machte sich einen Namen in der Musikwelt. 1841 trat er die Nachfolge seines verstorbenen Vaters als Chordirigent am Graner Dom an. Diesen Posten versah er 41 Jahre lang mit seltenem Eifer und Sachverstand. Zu der anlässlich der Einweihungsfeierlichkeiten des Graner Domes (1856) aufgeführten »Graner Messe« von F. Liszt komponierte er das Graduale, das Offertorium und das Tedeum. Die Zahl seiner Kompositionen übersteigt die 300, wovon 200 größere kirchliche Werke und 35 Messen sind. Zu seinen weltlichen Werken gehören Symphonien, Septetten, Quartetten, Lieder, Kammerwerke, Klavierstücke und Ouvertüren.

Jelentős munkái: Siralomház (1869, MNG), Tépéscsinálók (1871, MNG), Éjjeli csavargók, Köpülő asszony (1873, MNG), Milton (1878, New York), Krisztus Pilátus előtt, Golgotha (1883, mindkettő New York), Honfoglalás (1893, Bp.)

Seyler, Károly, zeneszerző és karnagy, * Buda, 1815. aug. 7. — † Esztergom, 1882. dec. 10. 1834-41 között a bécsi *Theater am Kärntner* zenekarának tagja. Egyidővel szorgalmasan komponált és hírnévre tett szert a zenevilágban. 1841-ben apja utóda mint karnagy az esztergomi bazilikában. Ezt az állást 41 évig ritkán látott nagy szorgalommal és szaktudással látta el.

Az esztergomi bazilika (1856) felavatása alkalmával előadásra került Liszt F. »Esztergomi Miséjéhez« ő szerezte a graduálét, az offertóriumot és a tedeumot. Műveinek száma meghaladja a 300-t, ebből 200 nagyobb egyházi mű és 35 mise.

Világi művei között szinfóniák, septettek, quartettek, énekek, kamara- és zongoraművek valamint nyitányok vannak.

Politiker und Publizisten Politikusok és publicisták

Annabring, Matthias, Publizist und Jurist, * Kübekhausen/Banat 1905 — † Neuhausen/Fildern 05. Febr. 1961; Jurastudium an der Uni Budapest. Schon während des Studiums arbeitete er im UDV aktiv mit und war einer seiner ersten Sekretäre. Als Jurist verteidigte er in mehreren großen Prozessen die Rechte der Ungarndeutschen. Anfang 1946 kam er auf abenteuerlichem Weg nach Württemberg, wo er sich später in Neuhausen/Fildern niederließ. Er arbeitete in Stuttgart bei der Spruchkammer und war publizistisch tätig. Er gehörte zu den Gründungsmitgliedern der UDL in Baden-Württemberg. Über zehn Jahre war er Hauptmitarbeiter der Wochenzeitung der Landsmannschaft *Unsere Post*. Er schrieb geschichtliche Bücher über die Südostdeutschen und den ungarischen Volksaufstand 1956.

Annabring, Mátyás, publicista és jogász, * Kübekháza/Bánát, 1905. — † Neuhausen/Fildern, 1961. febr. 5. A bp-i egyetemen jogot tanult. Már egyetemi tanulmányai alatt aktívan részt vett az UDV munkájában és utána ő volt egyike az első titkároknak. Mint jogász több nagy perben megvédte a magyarországi németek jogait. 1946 elején kalandos körülmények közepette Württembergbe került, ahol később Neuhausen/Fildern-ben telepedett le. Stuttgartban az eküdtészek és publicistaként dolgozott. Az UDL alapítótagjaihoz tartozott Baden-Württembergben. Több mint tíz éve a Landsmannschaft hetilapjának – az *Unsere Post*nak – főmunkatársa volt. Történelmi könyveket írt a délkelet-európai németekről és az 1956-os magyar népfelkelésről.

Basch, Franz Anton, Philologe und Volksgruppenführer, * Zürich 13. Juli 1901 — † Bp. 27. Apr. 1946 (hingerichtet); Afgewachsen in Hatzfeld/Banat. Studium der Philologie an der Universität Bp. bei Prof. Bleyer, Abschluß mit Dr. phil., 1925 Sekretär des UDV, daneben widmete er sich der Volkstumsforschung. Nach J. Bleyers Tod (1933) Generalsekretär des UDV. 1935 kam es zur Spaltung der ungarndeutschen Bewegung und zur Gründung der sog. *Kameradschaft*. 1938 Gründung des VDU, F. B. wurde zu seinem Vorsitzenden

Basch, Ferenc Antal, filologus és népcsoportvezető, * Zürich, 1901. júl. 13. — † Bp., 1946. ápr. 27. (kivégzeték); A bánáti Hatzfelden nőtt fel. A filológiai tanulmányait a bp.-i egyetemen Bleyer professzornál végezte. Dr. phil. 1925-től az UDV titkára, egyidejűleg népiességi kutatásokat folytatott. Bleyer J. halála után (1933) az UDV főtitkára. 1935-ben a magyarországi német mozgalom kettészakadt és megalakult az u. n. Kameradschaft, 1938-ban létesült a Volksbund (röviden: VDU), elnökének Basch Ferencet választották. Az egyesületnek akkor

gewählt. Der Verein hatte damals ausschließlich kulturelle Ziele. Der Nationalsozialismus griff die Parolen der alten volksdeutschen Bewegung auf und erweckte somit den Eindruck, als ob er Verständnis für die deutschen Volksgruppen hätte. Die beiden ersten Sätze des Wiener Abkommens von 1940 – der Vereinbarung zwischen Deutschland und Ungarn – brachten den VDU ins Fahrwasser der Nazis und dienten später als Verfolgungsgrund für die Volksbündler. Basch selbst wurde von den Nazis allmählich in die Rolle der übrigen Volksgruppenführer gedrängt und so zum Befehlsempfänger der SS gemacht. Im Nov. 1944 wurde die Volksgruppenführung aus Bp. nach Ödenburg verlegt. Nach dem Fall von Ödenburg - Ostern 1945 - kam die Volksgruppenführung nach Attersee. B. wurde von den Alliierten als Kriegsverbrecher an Ungarn ausgeliefert und im Jahr darauf hingerichtet.

Bleyer, Jakob, Wortführer der Ungarndeutschen, Germanist (Literaturhistoriker), * Tscheb/Batschka 25. Jan. 1874 — † Bp. 05. Dez. 1933; Studium als Eötvös-Kollegiat in Bp., 1897 Promotion, danach Gymnasiallehrer in Bp. und Ödenburg, 1903-1904 Stipendiat in München und Leipzig, nach der Heimkehr Gymnasiallehrer in Bp., ab 1905 gleichzeitig Privatdozent an der Universität, 1908 Universitätsprofessor in Klausenburg, 1911 bis 1919 und ab 1921 in Bp. 1911 korresp. Mitglied der UAW, ab 1917 Teilnahme am politischen Leben als Vorkämpfer für die Minderheitenrechte der Ungarndeutschen, 1919-1920 Minister für nationale Minderheiten, 1923 Vorsitzender des neu gegründeten *Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins* (UDV), Gründer und Herausgeber des *Sonntagsblattes*, ab 1920 Abgeordneter der Nationalversammlung, ab 1926 des ungarischen Parlaments. Mitherausgeber des *Egyetemes Philologiai Közlöny* (Philologischer Universal-Anzeiger), 1926 Ehrensensator und -doktor der Universität Tübingen, 1929-1933 Herausgeber der DUH. Neben seiner umfangreichen wissenschaftlichen Tätigkeit, in der er eine Intensivierung der germanistischen Forschung herbeiführte, widmete er seine ganze Kraft der Verwirklichung des Minderheitenschutzes der Ungarndeutschen und wurde deshalb – trotz seines ausgewogenen Standpunktes – von nationalistischen Kreisen heftig bekämpft.

Engelmann, Paul Gabriel, Spengler, Sozialdemokrat, * Pest 1854 — † Bp. 09. Dez. 1916; Nach seiner Spenglerlehre Anfang der 70er Jahre Wanderjahre in Deutschland. Ab 1881 lebte er in Österreich, wo er seine sozialkritischen Artikel in der sozialdemokratischen Presse veröffentlichte. Deshalb 1884 ausgewiesen. In Bp. 1889 Vorsitzender der Allgemeinen Arbeiterpartei (AAP). Ab 1890 redigierte er auch das deutschsprachige Parteiblatt. 1890–92 war er Leiter der SDP Ungarns. Danach war er u. a. Korrespondent der Wiener *Arbeiter-Zeitung*

kizáróan kulturális céljai voltak. A nemzeti szocializmus a régi népinémet mozgalom jelszavait felhasználva azt a benyomást keltette, mintha a népcsoportok érdekei iránt megértést mutatna. Az 1940-es Bécsi Megegyezés – egyezmény Németország és Magyarország között – első két mondata a VDU-t a nácik befolyása alá hozta és okot adott később a volksbundisták üldözésére.

Magát Bascht a nácik lassan a többi népcsoportvezetők szerepébe kényszerítették és így az SS parancsvevőjévé tették.

1944. novemberében a népcsoportvezetőség Bp.-ről Sopronba lett áthelyezve. Sopron eleste után - 1945 húsvét - a népcsoportvezetőség Atterseebe került. Bascht a szövetségesek mint háborús bűnöst Magyarországnak kiadták és a következő évben kivégezték.

Bleyer, Jakob, a magyarországi németek szóvivője, germanista (irodalomtörténész); *Dunacséb/Bácska, 1874. jan. 25. — † Bp., 1933. dec. 5.; Tanulmányait mint Eötvös-kollégista Bp.-en végezte. 1897-ben doktorált, utána gimnáziumi tanár Bp.-en és Sopronban, 1903-1904-ben Münchenben és Lipcsében ösztöndíjas, hazatérése után gimnáziumi tanár Bp.-en, 1905-től egyidejűleg docens az egyetemen, 1908-tól egyetemi tanár Kolozsvárott, 1911-től 1919-ig és 1921-től egyet. tanár Bp.-en, 1911-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1917-től mint a magyarországi németek kisebbségi jogainak előharcosa részt vett a politikai életben, 1919-1920-ban a nemzeti kisebbségek minisztere, 1923-ban az újonnan létesített Magyarországi Németek Kulturális egyesületének (UDV) elnöke, a *Sonntagsblatt* alapítója és kiadója, 1920-tól a Nemzetgyűlés, 1926-tól a magyar Parlament képviselője. Az Egyetemes Philológiai Közlöny társkiadója, 1926-tól a Tübingai Egyetem tiszteletbeli szenátora és -doktora, 1929-től 1933-ig a DUH (Deutsch-Ungarische Heimatblätter) kiadója.

Terjedelmes tudományos tevékenysége mellett, amellyel a germanisztikai kutatás intenzitását növelte, egész erejét a magyarországi németek kisebbségi jogai védelmének szentelte és emiatt – kiegyensúlyozott álláspontja ellenére – a nacionalista erők hevesen támadták.

Engelmann, Pál Gábor, bádogos, szociáldemokrata, * Pest, 1854. — † Bp., 1916. dec. 9.; bádogosinas ideje után a 70-es évek elején vándorútra ment Németországba. 1881-től Ausztriában élt, ahol szociálcritikus cikkei a szociáldemokrata sajtóban jelentek meg.

Emiatt 1884-ben kitiltották Ausztriából. 1889-től Bp.-en az Általános Munkáspárt elnöke. 1890-től ő szerkesztette a németnyelvű pártlapot. 1890 és 1892 között ő volt a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSzDP) elnöke. Utána t. k. a bécsi *Arbeiter-Zeitung*

und des Berliner *Vorwärts*. Er blieb als waschechter Sozialdemokrat außerhalb der Partei und kritisierte deren Realpolitik. Gegen Ende der 90er Jahre wandte sich der ungarndeutschen Bauernbewegung zu.

Faul, Johann, später Farkas [ːfarkasch] bzw. Faul-F., Journalist und Schriftsteller, Pseudonym Fidy, * Schambek 10. Nov. 1885 — † Bp. 26. Mai 1945; humanistische und philosophische Ausbildung in den Ordensgymnasien von Gran (Benediktiner) und Csorna (Prämonstratenser). Im 1. Weltkrieg übernahm er - zusammen mit Johannes Huber, Domherr in Ödenburg - die Redaktion der deutschvölkischen und christlichen Tageszeitung *Neue Post* (nach Trianon, 1920, eingestellt). Nach 1918 verschrieb er sich ganz der Rettung des bedrohten Deutschtums in Ungarn, wofür er später mit seinem Leben zahlen mußte. 1921 gründete er zusammen mit Jakob Bleyer, dessen bedeutendster Mitarbeiter er wurde, das *Sonntagsblatt*. Als Chefredakteur schrieb er viele Stimmungsbilder, Artikel und Glossen, die bei den Lesern gut ankamen. Ab 1925 organisierte er die ungarndeutschen Pilgerfahrten mit dem Schiff nach Mariazell. 1924 Mitbegründer und erster Sekretär, später Generalsekretär des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (UDV). Mitarbeiter verschiedener deutschsprachiger Zeitungen, so auch der *Pester Zeitung*, wo sein bedeutendstes Werk, der Roman *Die neue Heimat* in Fortsetzungen erschien.

Frankel, Leo, Sozialist, * Altofen 24. Febr. 1844 — † Paris 29. März 1896; Lernte ab 1861 das Goldschmiedehandwerk in Deutschland. Hier kam er mit der Arbeiterbewegung in Kontakt. Lebte ab 1867 in Paris als Korrespondent der Wiener *Volksstimme*. Hier machte er die Bekanntschaft mit Karl Marx. Er wurde verhaftet und erst am 04. Sept. 1870 von den Revolutionären der Pariser Kommune befreit. Nach dem Sieg vom 20. Apr. bis 28. Mai Arbeitsminister. Nach dem Zusammenbruch Flucht in die Schweiz, in Abwesenheit zum Tode verurteilt. 1875 in Österreich verhaftet und im Febr. 1876 an Ungarn ausgeliefert. Kam im März gegen Kaution frei und übernahm bis 1883 die Leitung der ungarischen Arbeiterbewegung. 1876 gründete er in Bp. die »Arbeiter-Wochen-Chronik« und 1880 die erste Arbeiterpartei Ungarns (Magyarországi Általános Munkáspárt). 1881-83 in Waitzen eingekerkert. Danach lebte er in Österreich, 1889 zog er nach Paris, wo er an der Vorbereitung der *Zweiten Internationale* teilnahm. In den 1950er Jahren wurde in Frankenstadt ein deutschsprachiges Gymnasium nach ihm benannt.

Gießwein, Alexander, Prälat, Politiker und Schriftsteller (s. bei *Geistlichen Würdenträgern!*)

Glatz, Eduard, Gymnasiallehrer und Journalist; * Wien 16. Nov. 1812 — † Bp. 31. Mai 1889; Kam mit 12 Jahren nach Preßburg, wo er das Lyzeum

és a berlini *Vorwärts* tudósítója volt. Mint vérbeli szociáldemokrata pártunkívül maradt és kritizálta annak reálpolitikáját. A 90-es évek végén a magyarországi németek parasztozalmának szentelte erejét.

Faul, János, később Farkas, ill. Faul-F., újságíró és író, álneve Fidy, * Zsámbék, 1885. nov. 10. — † Bp., 1945. máj. 26.; humanista és filozófiai kiképzést nyert az esztergomi (bencés) és a csornai (prémonstratenzi) gimnáziumokban. Az I. világháborúban – Huber János soproni katonokkal együtt – átvette a németnépi és keresztény napilap *Neue Post* szerkesztőségét (Trianon után, 1920-ban beállították). 1918 után a pusztulástól fenyegetett magyarországi némettség megmentésének szentelte munkáját, amiért később életével kellett fizetnie. 1921-ben – Bleyer Jakabbal közösen, akinek a legjelentősebb munkatársa lett – megalapították a *Sonntagsblatt*-ot.

Mint főszerkesztő sok hangulatképet, cikket és glosszát írt, amelyek az olvasóknál kedveltek voltak. 1925-től ő szervezte a magyarországi németek mariazelli zárandoklatait hajóval. 1924-ben alapító-tagja, első titkára, később főtitkára a Magyarországi Németek Kultur-egyesületének (UDV). Több németnyelvű újság, így a *Pester Zeitung*-nak is a munkatársa. Ebben közölte legjelentősebb művét, a *Neue Heimat*-ot, folytatásos regényként.

Frankel, Leó, szocialista politikus, * Óbuda, 1844. febr. 24. — † Párizs, 1896. márc. 29. 1861-től Németországban ötvösnek tanult. Itt került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1867-től Párizsban élt mint a bécsi *Volksstimme* tudósítója. Itt ismerkedett meg Marx Károllyal. Letartóztatták és csak 1870. szept. 4-én szabadították ki a párizsi kommün forradalmárai. A győzelem után ápr. 20-tól máj. 28-ig a kommün munka- és kereskedelemügyi megbízottja. A kommün bukása után Svájcba menekült, távollétében halálra ítélték.

1875-ben Ausztriában letartóztatták és 1876. februárjában átadták Magyarországnak. Márciusban óvadék ellenében kiszabadult és 1883-ig átvette a magyar munkásmozgalom vezetését. 1876-ban kiadta Bp-en az »Arbeiter Wochen-Chronik« c. lapot és megalapította a Magyarországi Általános Munkáspártot. 1881-től 1883-ig Vácott volt bebörtönözve. Utána Ausztriában élt, 1889-ben Párizsba költözött, ahol résztvett a II. Internacionálé előkészítésében. 1950-es években Baján egy németnyelvű gimnáziumot neveztek el róla.

Giesswein, Sándor, prelátus, politikus és író (l. Egyházi tisztségviselők-nél!)

Glatz, Édouard, gimnáziumi tanár és újságíró, * Bécs, 1812. nov. 16. — † Bp., 1889. máj. 31.; Tizenkétévesen került Pozsonyba, ahol a liceumba járt.

besuchte. Danach studierte er in Wien und Leipzig evangelische Theologie. Anschließend war er Lehrer am ev. Gymnasium und der höheren Mädchenschule in Teschen. 1845-65 hatte er den Posten des Schriftleiters der *Pester Zeitung* inne. Diese wurde von dem Verleger Gustav Heckenast für das deutsche Bürgertum herausgegeben und war als Gegengewicht zu Kossuths *Pesti Hirlap* gedacht. In diese Zeit entwickelte sich E. G. zum Sprecher des ungarländischen deutschen Bürgertums. In seinen Schriften entwarf er ein Kulturprogramm gegen die Magyarisierung und zur Stärkung der kulturellen und wirtschaftlichen Position der Deutschen. Als politischer Denker mit dem sicheren Gespür für die praktischen Möglichkeiten sah er ein, daß seine Chancen als politischer Publizist immer geringer wurden. Deshalb trat er 1865 – nach dem die *Pester Zeitung* einging – als Feuilleton-Redakteur beim *Pester Lloyd* ein, wo er bis ins hohe Alter tätig war.

Goldschmidt, Georg, Jurist, * Tolnau im Schildberge 28. Oktober 1903 — † Kötzing/Bayerischer Wald 06. Oktober 1989; Abitur bei den Piaristen in Totis, danach einige Jahre Mitglied des Piaristenordens, ab 1925 Mitarbeiter Jakob Bleyers beim UDV. Nebenbei studierte er Jura an der Universität Bp. und schrieb für das *Sonntagsblatt*. 1931 promovierte er zum Dr. jur. 1934/35 Schriftleiter von L. Pintér's *Pfarrboten*. Weil er sich für die schulischen Rechte des Deutschtums einsetzte, wurde er entlassen. 1935 Spaltung der deutschen Bewegung: G. gehörte zu den Gründungsmitgliedern der *Volksdeutschen Kameradschaft*, aus der 1938 der VDU hervorging. Ab Okt. 1942 war G. Chefredakteur der Tageszeitung des VDU, der »Deutschen Zeitung«. Als stellvertretender Volksgruppenführer kam G. Ostern 1945 über Ödenburg nach Attersee, wo er - dank eines Zufalls - einer Internierung durch die Amerikaner entging. Danach lebte er zurückgezogen in W-Deutschland. 1951/52 war er in Brasilien, um danach bis 1969 im Bonner Flüchtlings- bzw. Innenministerium tätig zu sein.

Gratz, Gustav, Politiker, * Göllnitz/Zips 30. März 1875 — † Bp. 21. Nov. 1946; Jurastudium in Klausenburg und Bp., 1899 Mitbegründer der Zeitschrift *Huszadik Század* (Zwanzigstes Jahrhundert) und der (ungarischen) *Gesellschaftswissenschaftlichen Vereinigung*. 1906 Abgeordneter der Verfassungspartei, ab 1910 der Arbeiterpartei, 1917 einige Monate Finanzminister, von Jan. bis Apr. 1921 Außenminister der Teleki-Regierung, im Oktober 1921 einige Zeit eingekerkert. Danach widmete er sich der Geschichte und Volkswirtschaft. 1924 gründete er zusammen mit J. Bleyer den UDV. Von 1924 bis 1938 war er Präsident dieses Vereins und gestaltete somit das Schicksal des ungarländischen Deutschtums. Seine Kritiker betrachteten ihn als Handlanger und Aufpasser der ungarischen Regierung innerhalb des UDV.

Utána Bécsben és Lipcsében evangélikus teológiát tanult.

Eztkövetően egy tesseni evang. gimnáziumban és egy leányiskolában volt tanár. 1845–65-ben a *Pester Zeitung* főszerkesztője volt.

Ezt az újságot Heckenast Gusztáv kiadó adta ki – Kossuth *Pesti Hirlapjánk* ellensúlyaként – a pesti német polgárság részére.

Ebben az időben G. É. a magyarországi német polgárság szóvivőjévé vált.

Írásaiban kulturprogramot dolgozott ki a magyarosítás ellen és a németek kulturális és gazdasági helyzetének erősítésére.

Mint biztos érzékkel bíró politikai gondolkodó belátta, hogy esélyei mint politikai közíró mindig rosszabbak lesznek.

Ezért 1865-ben – *Pester Zeitung* beszüntetése után – a *Pester Lloyd*-nál tárcaíró lett, ahol aggkoráig dolgozott.

Goldschmidt, György, jogász, * Vértestolna, 1903. okt. 28. — † Kötzing/Bajor Erdő, 1989. okt. 28.; érettségi a piaristáknál Tatán, utána néhány évig a piarista-rend tagja, 1925-től Bleyer Jakab munkatársa az UDV-nél. Mellette jogot tanult a bp.-i egyetemen és a *Sonntagsblatt* munkatársa volt.

1931-ben jogi doktorátust szerzett. 1934/35-ben Pintér L. *Pfarrboten* c. lapjának szerkesztője volt. Mivel a németiség iskolai jogainak megvalósításáért szállt síkra, elbocsájtották. 1935-ben a magyarországi német mozgalom kettészakadt: G. az u. n. *Kameradschaft* alapítótágjaihoz tartozott, amelyből 1938-ban a VDU létesült. 1942. okt.-tól a *Deutsche Zeitung*, a VDU napilapjának főszerkesztője. Mint népesoporthelyettes G. Sopronon át Atterseebe került, ahol véletlenség folytán az amerikaiak nem internálták.

Utána visszahúzódszkodva élt Ny-Németországban. 1951/52-ben Braziliában élt, majd 1969-ig a bonni menekült- és belügyminisztériumban dolgozott.

Gratz, Gusztáv, politikus, * Gölnicbánya/Szepesség, 1875. márc. 30. — † Bp., 1946. nov. 21.; jogi tanulmányok Kolozsvárott és Bp.-en. 1899-ben a *Huszadik Század* c. lap és a Társadalomtudományi Társaság egyik alapítótágja. 1906-ban alkotmánypárti, 1910-től munkáspárti képviselő, 1917-ben néhány hónapig pénzügyminiszter, 1921. jan.-tól ápr.-ig a Teleki kormány külügyminisztere, okt.-ben egyideig be volt börtönözve. Utána történetírói és közgazdasági tevékenységet folytatott. 1924-ben Bleyer Jakabbal együtt megalapította az UDV-t. 1924-től 1938-ig ennek az egyesületnek az elnöként befolyásolta a magyarországi németiség sorsát. Kritikusai a magyar kormány segítőtársának és felügyelőjének tartották a Magyarországi Németek Közművelődési Egyesületén belül.

Kamer Mayer, Karl, erster Bürgermeister von Bp., * Pest 14. Mai 1829 — † Abbazia 05. Juni 1897; Nach dem Jura-Studium stand er zuerst im Dienst der Stadt Ofen, dann von Pest, wo er 1867 zum Stadtrat gewählt wurde. Nach dem Zusammenschluß von Ofen, Altofen und Pest zu Bp. am 22. Dez. 1872 wurde er zum ersten Bürgermeister gewählt. Dieses Amt hatte er ununterbrochen bis 1896 inne. Er förderte durch großzügige städtebauliche Maßnahmen, durch Reformen der Verwaltung und des Gesundheitswesens u. a. die Entwicklung der neuen ungarischen Hauptstadt zur Weltstadt. In Pest - in der Nähe des ehemaligen Komitatshauses - wurde nach ihm ein Platz benannt, wo auch seine Statue steht.

Klebsberg, Kuno Graf von, Kulturpolitiker, * Magyarpécska 13. Nov. 1875 — † Bp. 12. Okt. 1932; Studierte Jura und Philosophie in Bp., Berlin, München und Paris. ab 1917 Leiter des Kriegsversorgungsamtes, dann politischer Staatssekretär im Präsidialamt, Parlamentsabgeordneter und Mitbegründer verschiedener Parteien; 1921/22 Innenminister, 1922-31 Minister für Kultus- und Unterricht; ab 1922 Ehren- und ab 1924 ordentliches Mitglied der UAW. Trotz seiner Abstammung von einem Tiroler Grafengeschlecht und seiner deutschen philosophischen Bildung war er ein Verfechter der »ungarischen Kulturüberlegenheit«. K. erwarb sich große Verdienste bei der Gründung der Universitäten von Segedin und Fünfkirchen. Trotzdem behauptete Dezső Szabó, K. wolle an beiden Universitäten »eine geistige Inzucht der Schwaben« etablieren. Ab 1926 ließ er 502 Schulen - davon 402 Gehöft-(Tanya-)schulen - gründen. Nach seinem - 1928 gestarteten - Vorhaben sollte für alle die 8klassige Volksschule obligatorisch werden... Ferner wurde die Bürger- und Mädchenmittelschule reformiert. Auf seine Anregung errichtete man die ungarischen Kulturinstitute in Wien, Berlin und Rom.

Krause, Otto Herrmann, Dichter, Publizist und Volkstumskämpfer; * Altofen 26. März 1870 — † Paumasch, 10. Nov. 1910; Sproß eines deutschen Altofener Geschlechts. Nach der Handelsschule vorübergehend im Buchhandel tätig, dann wechselte er 1892 ins ung. Finanzministerium. 1893 erschien sein erstes Dichterwerk (unter dem Decknamen »Nemo«, d. h. Niemand) in Deutsch - wie alle anderen auch. Ab 1901 führte er einen publizistischen Kampf - gemeinsam mit Endre Ady gegen die finsternen Mächte seiner Zeit, so z. B. gegen Graf Albert Apponyi, den Vernichter der Nationalitäten-Schulen. K. verfaßte 1906 den *Deutschungarischen Katechismus* (eine politische Aufklärungsschrift für die ungarndeutschen Bauern) und kann somit als Vorläufer der völkischen Erweckungsliteratur angesehen werden. Er war auch am Aufbau der

Kamer Mayer, Károly, Bp. erster polgármestere, * Pest, 1829. máj. 14. — † Abbazia, 1897. Jún. 5. Jogi tanulmányai után először Buda, majd Pest város szolgálatában állt, Pesten 1867-ben választották városi tanácsnoká. 1872. dec. 22-én Buda, Óbuda és Pest egyesítésekor őt választották első polgármesternek. Tisztségét megszakitás nélkül 1896-ig töltötte be.

Nagyszabású városépítési intézkedéseivel, közigazgatási és egészségügyi reformjaival t. k. megindította Bp. világvárossá fejlődését.

Pesten - az egykori megyeház közelében - teret neveztek el róla, szobra is ott áll.

Klebsberg, Kunó, gróf, kultúrpolitikus, * Magyarpécska, 1875. nov. 13. — † Bp., 1932. okt. 12. Jogot és filozófiát tanult Bp.-en, Berlinben, Münchenben és Párizsban. 1917-től a Hadigondozó Hivatal elnöke, majd az elnöki hivatal politikai államtitkára, parlamenti képviselő, több párt alapítótagja, 1921/22 belügyminiszter, 1922-31-ig kultusz- és oktatásügyminiszter; 1922-től a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli és 1924-től rendes tagja. Annak ellenére, hogy egy tiroli grófi nemzetség sarja volt és hogy német filozófiai képzettséggel rendelkezett, mégis a »magyar kultúrfőlny« híve volt. A szegedi és a pécsi egyetemek alapításával K. nagy érdemeket szerzett magának. Dacára ennek Szabó Dezső azt állította, hogy K. a két egyetemen egy »sváb szellemi beltenyészetet« akar létesíteni.

1926-től 502 iskolát - ebből 402 tanyai iskola volt - alapított.

Tervei szerint - amelyeket 1928-tól követett - minden gyermek számára be akarta vezetni a kötelező 8-osztályos népiskolát... Ezenkívül reformálta a polgári és a leányközépiskolát. Az ő javaslatára alapították a magyar kultúrintézeteket Bécsben, Berlinben és Rómában.

Krause, Ottó Herrmann, költő, publicista és népiességi előharcos; * Óbuda, 1870. márc. 26. — † Pomáz, 1910. nov. 10.; Egy óbudai német család sarja. A kereskedelmi iskola befejezése után átmenetileg a könyvkereskedésben dolgozott, majd a pénzügyminisztériumban. 1893-ban jelent meg első verseskötete (Nemo, azaz Senki álnéven), mint minden más műve német nyelven.

1901-től Ady Endrével karöltve publicisztikai harcot folytatott korának sötét alakjai ellen, így pl. Apponyi Albert gróf, a nemzetiségi iskolák megsemmisítője ellen. K. 1906-ban írta a *Deutschungarischer Katechismus*át (Magyar-német Katekizmus, egy felvilágosítási írás a magyarországi német parasztnak) és ezáltal a népi feltámasztó irodalmárok elődjének tekinthető. Részt vett az Ungarländische Deutsche Volkspartei (Magyarországi Német Néppárt)

Ungarländischen Deutschen Volkspartei beteiligt. Sein Einfluß machte sich bei der Ausbreitung des Deutschungarischen Bauernbundes – von Bonnhard ausgehend – seit 1910 bemerkbar. K. war auch ein vorzüglicher Dramatiker: 1909/10 erschienen mehrere Dramen von ihm.

Leber, Ludwig, Politiker, Jurist, * Großturwall 06. April 1903 — † Stuttgart 17. Januar 1974; Jurstudium in Budapest, Freiburg i. Br., München und Fünfkirchen, Dr. jur., als Mitarbeiter von Jakob Bleyer Sekretär, dann Generalsekretär des UDV, Hauptschriftleiter des Sonntagsblattes; 1946 Vertreibung nach Deutschland, danach in Stuttgart Leiter der Caritasflüchtlingshilfe für die Ungarndeutschen. 1946 gründete er die Heimatzeitung »Unsere Post«, 1949 Gründung der *Ungarndeutschen Landsmannschaft* und jährliche Herausgabe von »Unser Hauskalender«; 18 Jahre CDU-Abgeordneter im Landtag von Baden-Württemberg, wo er v. a. die Interessen seiner Landsleute vertrat. Gleichzeitig baute er die Heimatortskartei der Deutschen aus Südost-Europa auf, deren Leiter er war. 1953 erreichte er die Freilassung der ungarndeutschen Kriegsgefangenen aus Tiszalök.

Nitsch, Mathes, Literat und Journalist, * Straßommerein 19. Dez. 1884 — † Bp. 18. Juni 1972; Abitur in Preßburg. Danach studierte er Jura an der Universität Bp. 1910 wurde er in die Redaktion der größten deutschsprachigen Zeitung Ungarns, *des Pester Lloyds*, aufgenommen. Hier arbeitete er bis 1944 v. a. als literarischer Schriftleiter und zuletzt als Chefredakteur. 1920 Abgeordneter des Zurndorfer Wahlkreises (Burgenland). Er war auch Korrespondent mehrerer Hamburger und Berliner Zeitungen, ferner war er noch im Presseverband tätig. M. N. war ein guter Freund und Mitstreiter J. Bleyers. Als bedeutendster Literat des Burgenlandes schrieb er u. a. vier Romane, acht Erzählbände, drei Gedichtbände.

Peyer, Karl, Metallarbeiter, Sozialdemokrat, Waschlud/Buchenwald 09. Mai 1881 — † New York 25. Okt. 1956; ab 1911 Vorsitzender des *Gewerkschaftsrates* und Mitglied der SDP-Führung. Im Jan. 1919 ließ er als Beauftragter für den Bergbau den Aufstand der Grubenarbeiter niederschlagen. Obwohl er ein Gegner der Räterepublik war, war er u. a. in dieser Zeit Hauptabteilungsleiter für Bergbau im Volkswirtschaftsrat. 01. – 06. Aug. 1919 Innenminister in der Regierung Peidl. In den nachfolgenden Regierungen - Friedrich und Huszár - war vom Nov. 1919 bis Jan. 1920 Arbeits- bzw. Sozialminister. 1921 brachte er den Pakt seiner Partei mit Graf Bethlen zustande und trug so zur politischen Konsolidierung bei. 1922-24 Mitglied des ungarischen Parlaments, ab 1927 Generalsekretär des *Gewerkschaftsrates* und Delegierter seines Landes bei der *Internationalen Arbeiterorganisation* (ILO). Als

felépítésén.

Az ő befolyásának köszönhető, hogy 1910-től – Bonyhárdból kiindulva – kibontakozott a Deutschungarischer Bauernbund (Magyar-német Paraszt-szövetség). K. úgyszintén kiemelkedő drámaíró volt: 1909/10-ben több drámája jelent meg.

Leber, Lajos, politikus, jogász, * Biatorbágy, 1903. ápr. 6. — † Stuttgart, 1974. jan. 17.; jogi tanulmányok Bp.-en, Freiburgban, Münchenben és Pécsett, Dr. jur., Bleyer Jakab munkatársaként az UDV titkára, majd főtitkára, a Sonntagsblatt főszerkesztője; 1946-ban kényszerkotelepítés Németországba, utána Stuttgartban a magyarországi németek Caritas-Menekültsegélyezésének vezetője; 1946-ban alapította az *Unsere Post* szülőföldi újságot, 1949-ben hozta létre a *Magyarországi Németek Landsmannschaft*-ját és adta ki évente az *Unsere Hauskalender*-t. 18 éven át CDU-képviselő volt a baden-württembergi Landtagban, ahol honfitársainak érdekeit képviselte. Egyidejűleg a délkelet-európai németek honikartotéjkját is felépítette, amelynek vezetője volt. 1953-ban keresztülvitte a tiszalöki magyarországi német hadifogjok szabadonbocsátását.

Nitsch, Mátyás, irodalmár és újságíró, * Hegyeshalom, 1884. dec. 19. — † Bp., 1972. jún. 18.; érettségi Pozsonyban, utána jogi tanulmányok a bp.-i egyetemen, 1910-ben felvették Magyarország legnagyobb németnyelvű napilapjának, *Pester Lloyd*, szerkesztőségébe.

Itt dolgozott 1944-ig elsősorban mint irodalmi szerkesztő és végül mint főszerkesztő. 1920-ban a burgenlandi Zurndorf választókerület parlamenti képviselője. Több hamburgi és berlini újság tudósítója, azonkívül még a sajtószövetségben is tevékenykedett. N. M. jó barátja és küzdőtársa volt Bleyer Jakabnak. Mint a Burgenland legjelentősebb irodalmára t. k. négy regényt, nyolc elbeszélőkötetet és három verseskötetet írt.

Peyer, Károly, vasmunkás, szociáldemokrata, * Városlőd/Bakony, 1881. máj. 9. — † New York, 1956. okt. 25. 1911-től a szakszervezetek tanácsának elnöke és a SzDP vezetőségének tagja. 1919 januárjában mint bányauági biztos része volt a bányamunkások felkelésének leveretésében. Annak ellenére, hogy a Tanácsköztársaság ellen volt, ebben az időben t. k. a Népgazdasági Tanács bányászati főosztályának vezetője lett. 1919. aug. 1-től 6-ig a Peidl-kormány belügyminisztere. Az utána következő Friedrich- és Huszár-kormányban 1919. nov.-tól 1920. jan.-ig munkaügyi ill. népjóléti miniszter. 1921-ben szövetséget hozott létre pártja és Bethlen gróf között, így hozzájárult a politikai stabilitáshoz. 1922-24-ben a magyar parlament tagja, 1927-től a Szakszervezeti Tanács főtitkára és hazájának küldöttje a Nemzetközi Munkaügyi Konferenciánál (ILO). Mivel ellenezte az SzDP és KP egyesítését, 1947-ben

Gegner der Fusion von SDP und KP wurde er 1947 aus der Partei ausgeschlossen und emigrierte in die USA, wo er bis zu seinem Tode am Sturz des Kommunismus arbeitete.

Rottenbiller, Leopold, Oberbürgermeister, * Pest 11. Nov. 1806 — † Bp., 17. Nov. 1870. Nach Jura- und Philologiestudium ab 1826 Notar am Oberlandgericht. Ab 1843 Bürgermeister der Stadt Pest, und ab 1848 deren Oberbürgermeister. Nach Niederwerfung des ungarischen Unabhängigkeitskampfes von 1848/49 wurde er abgelöst. 1861 war er einige Monate wieder im Amt. 1865-1867 durfte er sein Amt wieder voll ausüben. 1864 gründete er die Industriebank und Sparkasse. In seiner Amtszeit begann die Aufschüttung der feuchten Niederungen und der Bau der Pester Wasserleitung.

Rotter, Ludwig, Journalist, * Pest 1864 — † Bp. 08. Jan. 1937; zuerst Medizinstudent in Bp., dann Journalist, zunächst Feuilletonist beim *Pester Lloyd*, danach ab 1894 Redakteur bzw. Chefredakteur des *Neuen Politischen Volksblattes*; schließlich verantwortlicher Redakteur des *Neuen Budapester Abendblattes*. In diesen Blättern veröffentlichte er auch Fortsetzungsromane.

Wekerle, Alexander sen., Politiker und Finanzfachmann, * Moor (Kom. Weißenburg) 14. Nov. 1848 — † Bp. 26. Aug. 1921; Abitur bei den Zisterziensern in Stuhlweißenburg. Ab 1867 studierte er Rechts- und Staatswissenschaft an der Pester Uni. 1870 Beamter im Finanzministerium. 1877 Privatdozent für Finanzrecht an der Bp. Uni., wo er bis 1884 lehrte. 1886 Staatssekretär im Finanzministerium, 1889-95 Finanzminister. Ab Nov. 1892 Ministerpräsident. Bis zum Ende seiner Amtszeit - 14. Jan. 1895 - behielt er auch das Finanzministerium. Seine Verdienste: Konsolidierung des Staatshaushaltes durch Neuordnung des Steuersystems und Finanzwesens, Anlage von Goldreserven, Trennung von Kirche und Staat, Einführung der standesamtlichen Trauung und staatlicher Matrikel. Noch als Finanzminister initiierte er den Bau einer Beamtsiedlung in Kleinpest, die später seinen Namen trug. 1896-1906 Vorsitzender des neu organisierten Verwaltungsgerichtshofs. Apr. 1906 - Jan. 1910 erneut Ministerpräsident und Finanzminister. Aug. 1917 - Ende Okt. 1918 zum dritten Mal Ministerpräsident. Während der Räterepublik war er eingekerkert. Ab 1920 Präsident des Volksbildungsrates, 1921 des Finanzrates. In den Jahren 1887-96, 1906-10, 1917-18 und 1920-21 war er auch Abgeordneter des Parlaments.

Wild, Friedrich, Wortführer der Ungarndeutschen, *Borszék/Siebenbürgen 1910 — † Bp. 25. Juni 1990; Dr. phil., Gymnasialdirektor, Sprachtalent: Er beherrschte sieben Sprachen. 1955-73 Ge-

kizárták a pártból, utána nemsokára az USA-ba emigrált, ahol haláláig a kommunizmus megdöntésén munkálkodott.

Rottenbiller, Lipót, főpolgármester, Pest, 1806. nov. 11. — † Bp., 1870. nov. 17. Jogi és bölcsészeti tanulmányok után 1826-tól táblai jegyző a főtörvényszéken. 1843-tól Pest alpolgármestere, és 1848-tól főpolgármestere. Az 1848/49-es magyar függetlenségi harc leverése után leváltották.

1861-ben néhány hónapig újra hivatalban volt. 1865-től 1867-ig teljesen betölthette hivatalát. 1864-ben megalapította az Iparbankot és a Takarékpénztárt. Hivatali ideje alatt kezdték meg a lápos területek feltöltését és a pesti vízvezeték építését.

Rotter, Lajos, újságíró, * Pest, 1864 — Bp., 1937. jan. 8. Először orvostanhallgató Bp.-en, majd újságíró, eleinte a Pester Lloyd tárcaírója, majd 1894-től a Neues Politisches Volksblatt szerkesztője ill. főszerkesztője; azután a Neues Budapester Abendblatt felelős szerkesztője. Ezekben a lapokban folytatásos regényeket is írt.

Wekerle, Sándor, id., politikus és pénzügyi szakember, * Mór (Fejér m.), 1848. nov. 14. — † Bp., 1921. aug. 21. Érettségi a cisztercieknél Székesfehérváron. 1867-től jogot és államtudományt tanult a pesti egyetemen. 1870-től hivatalnok a pénzügyminisztériumban. 1877-től a pénzügyi jog magántanára a bp.-i egyetemen, ahol 1884-ig oktatott. 1886-ban pénzügyi államtitkár, 1889-95 között pénzügyminiszter. 1892. nov.-tól miniszterelnök. Hivatali ideje végéig - 1895. jan. 14-ig - egyidejűleg pénzügyminiszter is.

Érdemei: Az adó- és pénzügy újjá szervezésével konszolidálta az államháztartást, aranykészletet létesített, az egyház és állam különválasztása, bevezette a polgári esketést és az állami anyakönyvvezetést. Még pénzügyminiszter korában kezdeményezte egy hivatalnoki lakótelep építését Kispesten, amely később az ő nevét viselte. 1896-1906 között az újjá szervezett közigazgatási bíróság elnöke. 1906. ápr. - 1910. jan. között újra miniszterelnök és pénzügyminiszter. 1917. aug. - 1918. okt. között harmadszor miniszterelnök. A Tanácsköztársaság ideje alatt be volt börtönözve. 1920-tól a Közművelődési Tanács, 1921-ben a Pénzügyi Tanács elnöke volt. 1887-96, 1906-10 és 1920-21 között parlamenti képviselő is volt.

Wild, Frigyes, a magyarországi németek szóvivője, * Borszék/Erdély, 1910. — † Bp., 1990. jún. 25. Dr. phil., gimnáziumi igazgató, nyelvi tehetség: hét nyelvvel bírt. 1955-73 között a Magyarországi

neralsekretär des *Demokratischen Verbandes der Ungarndeutschen*. 1958-75 war er auch Parlamentsabgeordneter. Mit viel Mühe baute er allmählich ein bescheidenes Kulturleben aus dem Nichts auf. Ihm ist es zu verdanken, daß eine Wochenzeitung (*Neues Leben*, später *Neue Zeitung*) und der *Deutsche Kalender* - als einzige Presseorgane der UD-en - erscheinen konnten. Kurz vor dem Volksaufstand 1956 war sogar ab 1. Jan. 1957 die Herausgabe einer deutschen Tageszeitung geplant. Es wurden Kulturgruppen gegründet und Rundreisen durch die deutschen Dörfer durchgeführt. F. W. war oft dabei und versuchte die Leute für die deutsche Sache zu gewinnen.

Professoren, Wissenschaftler und Forscher Egyetemi tanárok, tudósok és kutatók

Bleyer, Jakob, Wortführer der Ungarndeutschen, Germanist (Literaturhistoriker) (s. bei Politikern!)

Bonomi, Eugen, Volkskundler, Studiendirektor, * Orsova 04. Okt. 1908 — † Schorndorf 1979; Studium der Philologie, Dr. phil., Erforscher des Deutschtums im Ofner Bergland. Mit seinen volkskundlichen Forschungen fing er Anfang der 30er Jahre an. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde er nach W-Deutschland vertrieben, wo er in Schorndorf eine Anstellung als Studienrat fand. Neben seiner Berufsarbeit setzte er seine ethnographischen Forschungen fort. Er blieb seinem Forschungsgebiet treu.

Fischer, Alexander, Literaturhistoriker, * Ofen 1833 — † Bp. 15. Nov. 1888; Hielt sich nach Absolvierung der Handelsakademie längere Zeit in Deutschland auf. Nach seiner Rückkehr war er Sparkassenangestellter. Nebenbei beschäftigte er sich mit Literatur. Er übersetzte als erster Madáchs *Die Tragödie des Menschen* ins Deutsche. Von ihm stammt auch die erste ausführliche deutschsprachige Biographie Petöfis. Sie erschien unter dem Titel *Petőfi's Leben und Werke* 1889 in Leipzig.

Hantken, Max, Geologe und Paläontologe, * Jablonka/Schlesien 26. Sept. 1821 — † Bp. 26. Juni 1893; Hochschulstudium von 1840 bis 1842 in Wien, 1843-46 an der Bergbauakademie von Schemnitz (heute Slowakei), danach Praktikant bzw. Assessor in einer Eisenhütte und verschiedenen Bergwerken. 1849-50 Studium der analytischen Chemie in Wien; Danach war er bei den Braunkohlenbergwerken von Doro bei Gran tätig. Er fertigte als erster eine zusammenfassende Darstellung der Kohlenvorräte Ungarns an. Einige Jahre stand er im Dienst Serbiens, bis er sich 1858 in Pest niederließ, wo er paläontologische Forschungen trieb. 1861-67 lehrte er an der Pester Handelsakademie. Ab 1866 Aufseher der mineralogischen und paläontologischen Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums. 1869 baute er das

Németek Demokratikus Szövetségének főtárháza. 1958-75 között egyúttal parlamenti képviselő is volt. Nagy megerőltetéssel sikerült neki a semmiből egy szerény kulturális életet felépíteni.

Neki köszönhető, hogy a magyarországi németek egyetlen sajtótermékeként egy hetilap (*Neues Leben*, később *Neue Zeitung*) és a *Deutscher Kalender* megjelenhetett. Röviddel az 1956-os népfelkelés előtt tervezve volt, 1957. jan. 1-től egy német napilap kiadása. Kultúrscsoportokat alapítottak és a német falvakban körutakat csináltak.

W. F. sok ízben részt vett ezeken és megpróbálta az embereket a német ügy fontosságáról meggyőzni.

Bleyer, Jakob, a magyarországi németek szóvivője, germanista (irodalomtörténész) (l. a politikusoknál!)

Bonomi, Jenő, néprajzkutató, gimnáziumi aligazgató, * Orsova, 1908. okt. 4. — Schorndorf, 1979; filológiai tanulmányok, Dr. phil.; a Budai Hegység németiségének kutatója, Néprajzi kutatásait a 30-as évek kezdte meg. A II. világháború után erőszakkal kitelepítették Ny-Németországba, ahol Schorndorfban kapott állást mint gimnáziumi tanár.

Szakmai munkája mellett folytatta néprajzi kutató munkáját. Kutató területének hűmaradt.

Fischer, Sándor, irodalomtörténész, * Buda, 1833. — † Bp., 1888. nov. 15. A kereskedelmi akadémia befejezése után hosszabb ideig Németországban tartózkodott. Visszatérte után takarékpénztári tisztviselő.

Szabad-idejében irodalommal foglalkozott. Ő volt az első, aki Madách »Az ember tragédiáját« német nyelvre fordította. Úgyszintén tőle származik Petőfi első terjedelmes életrajza, amely *Petőfi's Leben und Werk* c. alatt 1889-ben jelent meg Lipcsében.

Hantken, Miksa, geológus és paleontológus, * Jablonka/Szilézia, 1821. szept. 26. — † Bp., 1893. jún. 26; Főiskolai tanulmányait 1840-től 1842-ig Bécsben és 1843-tól 1846-ig a selmecbányai bányászati akadémián végezte. Utána gyakornok egy vaskohóban és bányatiszt több bányüzemben. 1849-50-ben Bécsben analitikai kémiát tanult, majd a dorogi barnaszénbányánál dolgozott.

Ő készítette először egy összefoglaló ismertetést a magyarországi kőszételepekről. Néhány évig Szerbia szolgálatában állt, míg 1858-ban Pesten telepedett le, ahol paleontológiai kutatásokat végzett. 1861-től 1867-ig a pesti kereskedelmi akadémián tanított. 1866-tól a Magyar Nemzeti Múzeum geológiai és paleontológiai gyűjteményének felügyelője.

Pester Geologische Museum auf, dessen Direktor er 1870 wurde. Ab 1876 Privatdozent an der Universität Bp. 1882-93 Professor am Lehrstuhl für Paläontologie. Er genoss internationale Anerkennung als Forscher der triaszeitlichen Foraminiferen.

Kitabel, Paul, Botaniker und Naturforscher, * Mattersdorf (h. M. burg/ Burgenland) 03. Febr. 1757 — † Ofen 13. Dez. 1817; nach dem Gymnasium studierte er ab 1780 an die Universität Ofen zunächst Jura, dann Medizin. 1784 erster Adjunkt der Botanik. 1785 Dr. med. Danach beschäftigte er sich im Botanischen Garten der Uni Ofen mit dem Aufbau einer neuen Pflanzensammlung. 1792-1816 bereiste er Ungarn, um die Mineralwasservorräte und die natürlichen Verhältnisse zu studieren. Über seine Beobachtungen machte er - in Latein und Deutsch - genaue Tagebuchaufzeichnungen. 1810 an der Uni Ofen Professor der Botanik und Präfekt des Botanischen Gartens. 1813 beauftragte man ihn mit der Beschreibung der Natur und Flora von Ungarn. Seine Sammlung und Manuskripte bildeten den Grundstock für die naturwissenschaftliche Abteilung des National-Museums. Er beschrieb 275 verschiedene Pflanzenarten bzw. -unterarten. Von den endemischen Pflanzenarten Ungarns entdeckte er die Hälfte. Als Pionier der ungarischen Balneologie analysierte er 150 Thermalwassersorten.

Kronfuss, Wilhelm, Bibliothekar, * Bp. 27. Mai 1903 — † München 16. Mai 1989; 1921 Abitur in Bp., danach Studium der Naturwissenschaften (Chemie) in Bp., München und Bonn, 1927-1944 Leiter des Familienbetriebes in Bp. In dieser Zeit aktiv in der Ungarischen Philosophischen Gesellschaft, beim UDV und des Deutschen Geselligen Vereins. Ab Ende 1944 lebte er in München, wo er von 1947 bis 1968 im Wirtschaftsarchiv des Bayerischen Statistischen Landesamtes Bibliothekar war. Daneben war er ein vielseitiger Schriftsteller und Publizist. Neben mehreren Büchern schrieb er über 1000 Abhandlungen u. a. über Kultur, Kunst, Vertriebenenfragen, SO-Europa und Hungarika. Dafür wurde er mit mehreren Kulturpreisen geehrt. Sein bekanntestes Buch heißt »Ungarn – Tausend Jahre abendländisches Schicksal«, Freilassing, 1966.

Mitterpacher (Mitterbacher), Josef, Mathematik-Professor, * Bélye/Drau 14. Febr. 1739 — † Pest 24. März 1788; Bruder von Ludwig M., Der Vater auf dem Prinz-Eugen'schen Gut in Bélye Verwalter; ab 1753 Mitglied des Jesuitenordens, Zunächst studierte er an der Uni Wien Mathematik, dann promovierte er in Philosophie und Theologie. 1768-73 Regens des Wiener Theresianums. Ab 1773 in Tyrnau, dann in Ofen bzw. Pest Professor für Mathematik zunächst an der Philosophischen Fakultät, dann auf dem neu eingerichteten Lehrstuhl für Mathematik. Ab 1782 hielt er auch am »Institut für Ingenieurswesen« Vorlesungen.

1869-ben az ő vezetése alatt felépült a pesti Geológiai Múzeum, amelynek 1870-ben igazgatója lett. 1876-tól a bp.-i egyetemen docens, 1882-től 1893-ig a paleontológiai tanszék tanára. Mint a triász kori foraminiferák kutatója nemzetközi elismerést nyert.

Kitabel, Pál, botanikus és természetkutató, * Nagymarton (ma: Mattersburg), 1757. febr. 3. — † Buda, 1817. dec. 13. A gimnázium után 1780-tól a budai egyetemen eleinte jogot, majd orvostant hallgatott. 1784-ben a botanika első adjunktusa. 1785-ben orvosdoktor. Utána a budai egyetem botanikus kertjében egy új herbárium felépítésén dolgozott.

1792-1816-ban bejárta Magyarországot, hogy az ásványvízkészleteket és a természeti viszonyokat tanulmányozza. Megfigyeléseiről pontos - latin és német - utinaplókat készített.

1810-ben a budai egyetem botanikatanára és a botanikus kert prefektusa lett.

1813-ban megbízták Magyarország természetének és növényvilágának leírásával. Gyűjteménye és kéziratai a Nemzeti-Múzeum természettudományi tárnak alapjait képezték. 275 növényfajt ill. alfajt írt le. Magyarország endemikus növényfajainak a felét ő fedezte fel.

A magyar balneológia úttörőjeként 150 ásványvizet analizált.

Kronfuss, Vilmos, könyvtáros, * Bp., 1903. máj. 27. — † München, 1989. máj. 16.; 1921-ben érettségizett Bp.-en, utána természettudományokat (kémiát) tanult Bp.-en, Münchenben és Bonnban, 1927-1944 között családi vállalatnak a vezetője Bp.-en. Ebben az időben a Magyar Filozófiai Társulatban, az UDV-ben és a Német Szórakoztató Egyletben tevékenykedett. 1944 végétől Münchenben élt, ahol 1947 és 1968 között a Bajor Országos Statisztikai Hivatal gazdasági archívumában könyvtárosként dolgozott. Emellett még sokrétű író és publicista is volt. Több könyv mellett több mint 1000 értekezést írt t. k. a kultúráról, a művészetről, elűzöttproblémákról, DK-Európáról és hungarikákról. Ezért több kultúrdíjjal tüntették ki. Legismertebb könyvének címe »Ungarn – Tausend Jahre abendländisches Schicksal«, Freilassing, 1966.

Mitterpacher (Mitterbacher), József, egyetemi tanár, * Bélye/Dráva, 1739. febr. 14. — † Pest, 1788. márc. 24. M. Lajos öccse, Apja Szavoyai Jenő bélyei uradalmának intézője volt. 1753-tól a Jezsuita-rend tagja, a bécsi egyetemen először matematikát tanult, majd filozófiából és teológiából doktorált.

1768-73-ban a bécsi Theresianum kormányzója.

1773-tól Nagyszombaton, utána Budán ill. Pesten a bölcsészeti karon matematika-tanár, majd az ujonnan berendezett felsőbb matematika-tanszék tanára. 1782-től egyidőleg a Mérnöki Intézetben is tartott előadásokat.

Mitterpacher (Mitterbacher), Ludwig, Agrar- und Naturwissenschaftler, erster Professor der Landwirtschaft in Ungarn, * Bélye/Drau 25. Aug. 1734 — † Pest 24. Mai 1814; Bruder von Josef M. Trat er 1749 in den Jesuitenorden ein. Zunächst studierte er in Wien Mathematik, dann Theologie. Anschließend Regens des Pazmaneums; 1763-74 Lehrer - u. a. auch für Landwirtschaft - am Wiener Theresianum. 1773 - nach Auflösung des Jesuitenordens - promovierte er in Tyrnau zum Dr. phil. 1777 - nach der Verlegung der Universität Tyrnau nach Ofen - wurde L. M. Professor für Landwirtschaft - der erste Ungarns - an der neu eingerichteten Landwirtschaftlichen Fakultät. Als die Uni 1784 nach Pest umsiedelte, behielt er seinen Lehrstuhl, unterrichtete aber nebenbei noch Geographie, Biologie und Technologie. Neben der Lehre entfaltete er noch eine vielfältige schriftstellerische Tätigkeit. In seinen Lehrbüchern trat er für die Ablösung der Brache durch Fruchtwechsel ein. Die Manuskripte von mehreren seiner Werke werden im UNM in Bp. aufbewahrt.

Nendtwich, Karl, Arzt, Chemiker, Professor, * Fünfkirchen 31. Dez. 1811 — † Bp. 05. Juli 1892; Medizin-Studium an der Pester Uni. Ab 1836–1840 Assistent am botanischen und chemischen Institut der gleichen Uni. 1841 war er an der Gründung der *Naturwissenschaftlichen Gesellschaft* beteiligt. In ihrem Auftrag untersuchte er - zusammen mit Handtken - die Steinkohlen- und Asphalt-Lagerstätten Ungarns. Ab 1847 Professor der Chemie und deren Technologie an der Josefs-Industrie-Lehranstalt (József-Ipartanoda). 1857 Professor der Chemie an der - aus der Josefs-Industrie-Lehranstalt hervorgegangenen - TU Ofen. Ab 1845 korrespondierendes, ab 1858 ordentliches Mitglied der UAW. 1873/74 Rektor der TU. 1884-87 Parlamentsabgeordneter. Ferner erforschte er die ungarischen Thermalwasservorkommen. Er schrieb gute Lehrbücher (ungarisch und deutsch) und viele hervorragende populärwissenschaftliche Aufsätze.

Petz, Gideon, Germanist, * Harkau 24. Nov. 1863 — † Bp. 21. Dez. 1943; 1881-87 Studium der Germanistik in Bp., Freiburg i. Br., Leipzig und Berlin; danach Gymnasiallehrer und gleichzeitig Privatdozent in Bp., ab 1896-1934 Professor der Germanistik, 1931-32 Rektor der Universität Bp. Ab 1895 korrespondierendes, ab 1920 ordentliches und ab 1934 Ehren-Mitglied der UAW. Von 1927 bis 1932 vertrat er die Universität im Oberhaus des ungarischen Parlaments. Er gründete eine eigene Schule und hob damit die ungarische Germanistik und die ungarndeutsche Dialektforschung auf das Niveau der damaligen Zeit. Er war Herausgeber der *Ungarnländischen Deutschen Mundarten* (Bp., 1905–1923, 8 Hefte). Von 1912 bis 1935 gab er -

Mitterpacher (Mitterbacher), Lajos, agrár- és természettudós, a mezőgazdaságtan első magyarországi egyetemi tanára, * Bélye/Dráva, 1734. aug. 25. — † Pest, 1814. máj. 24. M. József bátyja. 1749-ben lépett be a Jezsuita-rendbe. Először matematikát tanult Bécsben, majd teológiát. Ezt követően a Pazmaneum kormányzója, 1763-74-ben t. k. a mezőgazdaságtan tanára a bécsi Theresianumon. 1773-ban - a Jezsuita-rend feloszlatása után - Nagyszombaton filozófiából doktorált. 1777-ben az egyetem áthelyezése után Nagyszombatról Budára M. L. az ugyanakkor felállított mezőgazdasági tanszéken a mezőgazdaságtan első magyarországi egyetemi tanára lett. Amikor az egyetem 1784-ben átköltözött Pestre, megtartotta a tanszéket, de mellette még földrajzot, biológiát és technológiát oktatott. Oktatói tevékenysége mellett még sokrétű írói tevékenységet is folytatott. Tankönyvében az ugarolás a terményváltó gazdálkodás általi leváltását követelte. Több művének kéziratát a MNM-ban őrzik.

Nendtwich, Károly, orvos, kémikus, egyetemi tanár, * Pécs, 1811. dec. 31. — † Bp., 1892. júl. 5. Orvosnak tanult a pesti egyetemen. 1836–1840-ben az egyetem botanikai és kémiai intézetén tanársegéd. 1841-ben részt vett a Természettudományi Társaság alapításán. Ennek megbízásából - Handtkennel együtt - felkutatták Magyarország kőszén- és aszfaltlelőhelyeit. 1847-től a József-Ipartanodán kémia és annak technológiájának tanára.

1857-től a budai Műszaki Egyetem, amely a József-Ipartanoda utódja, a kémia tanára. 1845-től az MTA levelező, 1858-tól rendes tagja. 1873/74-ben a műegyetem rektora; 1884-87-ben parlamenti képviselő. Továbbá foglalkozott a magyar ásványvízkészletek felkutatásával. Jó tankönyveket (magyarul és németül) valamint sok kiváló tudományos ismeretterjesztő tanulmányt is írt.

Petz, Gedeon, egyetemi tanár (germanista), * Harka, 1863. nov. 24. — † Bp., 1943. dec. 21. 1881-87-ben germanisztikai tanulmányok Bp.-en, Freiburgban, Lipcsében és Berlinben; utána gimnáziumi tanár és egyidőleg docens Bp.-en, 1896-1934-ben a germanisztika egyetemi tanára, 1931-32-ben a bp.-i egyetem rektora, 1895-től az MTA levelező, 1920-tól rendes és 1934-től tiszteletbeli tagja; 1927-1932-ben képviselte az egyetemet a magyar parlament felsőházában. Új iskolát teremtett és ezzel a magyar germanisztikát és a magyarországi német nyelvjárás kutatást a korabeli szintre emelte.

Ő volt az *Ungarnländische Deutsche Mundarten* c. füzetek kiadója (Bp., 1905–1923, 8 füzet). 1912-

zusammen mit J. Bleyer und Heinrich Schmidt - die Dissertationsreihe *Német Philologiai Dolgozatok* (Arbeiten zur Deutschen Philologie, Bp., 62 Hefte) heraus.

Pray, Georg, Geschichtsforscher, * Neuhäusel (h. Slowakei) 11. Jún. 1723 — † Pest 23. Sept. 1801. Trat 1740 in den Jesuitenorden ein. 1754 im Wiener Theresianum zum Priester geweiht. Danach Gymnasiallehrer in Raab, Tyrnau und Ofen. Nach Auflösung des Jesuitenordens 1773 weltlicher Priester in den Dienst der Diözese Gran. Ab 1777 Bibliothekar der Universität in Ofen. Er spürte unbekannte alte Handschriften in bisher unzugänglichen Archiven auf und wertete sie kritisch aus. Er ist der Entdecker der ältesten schriftlichen Überlieferung der ungarischen Sprache, der sog. *Leichenrede*, aus der Zeit um 1200 (Pray-Kodex). In seiner 1771 in Wien veröffentlichten wissenschaftlichen Abhandlung über die - von Stephan dem Heiligen initiierte - Staatslehre der Heiligen Krone Ungarns unterstreicht er deren Bedeutung zur Sicherung der Minderheitenrechte im Staat. Er gehörte zu den ersten, die die Verwandtschaft des Madjarischen mit den übrigen finn-ugrischen Sprachen erkannt haben.

Schedius, Ludwig Johann von; Sprachwissenschaftler, Professor und Schriftsteller; * Raab 20. Dez. 1768 — † Pest 12. Nov. 1847; Studium in Preßburg, Ödenburg und Göttingen; schon mit 23 Jahren Professor der Ästhetik an der Universität Pest, wo er noch Altgriechisch, Literatur und Pädagogik lehrte. 1797-99 gab er den »Literarischen Anzeiger für Ungarn« und 1802-04 die »Zeitschrift von und für Ungern« heraus. Nebenbei betreute er die deutsche evangelische Volksschule und das Gymnasium am Deák-Platz in Pest. 1816 verfaßte er einen Lehrplan für die evangelischen Schulen. Ab 1831 war er Ehrenmitglied, und ab 1845 Direktor der UAW. 1835 Rektor der Universität Pest. Sch. war erfolgreicher Mittler zwischen der deutschen und der ungarischen Kultur.

Schwartz, Ludwig Elmar, Germanist, Rotenturm a. d. Pinka (h. Burgenland) 25. Aug. 1890 — † Würzburg 21. Jan. 1962; Seit 1907 Mitglied des Zisterzienserordens. 1910-14 studierte er in Bp. Theologie und Philologie (Deutsch und Latein). 1914 Dr. phil., 1915 Lehrerdiplom, 1916-1935 Gymnasiallehrer. Daneben studierte er an der Uni München weiter und habilitierte sich 1922 an der Uni Bp. über deutsche Mundartkunde. Von 1936 bis 1948 war er Professor am deutschen Lehrstuhl. 1938 gründete er das *Deutsche Sprachwissenschaftliche und Ethnographische Institut*. Er begann als erster am *Deutschen Sprachatlas Ungarns* zu arbeiten. 1948 in den Ruhestand versetzt, verließ er 1949 Ungarn und ging nach Belgien, wo er ab 1950 bis zu seinem Tode an der Uni Löwen (Leuven) Gastprofessor für deutsche

1935-ben adta ki - Bleyerrel és Schmidt Henrikkel együtt - a *Német Philologiai Dolgozatok* c. disszertációs sorozatot (Bp., 62 füzet).

Pray, György, történetíró, * Érsekújvár, 1723. jún. 11. — † Pest, 1801. szept. 23. 1740-től a jezsuitarend tagja. 1754-ben szentelték a bécsi Theresianumban pappá. Utána Győrött, Nagyszombaton és Budán gimn. tanár.

A Jezsuita-rend feloszlatása után az esztergomi egyházmegye szolgálatában világi pap.

1777-től a budai egyetem könyvtárosa. Eddig zárt archívumokban levő ismeretlen kéziratokat kutatott fel és azokat kritikus szemmel kiértékelte. Ő a legrégibb magyar írásbeli – 1200 körüli – hagyomány, a »halotti beszéd« felkutatója (Pray-kódex).

1771-ben Bécsben megjelent tudományos értekezésében – Szt. István által kezdeményezett – a Magyar Szt. Korona államtanáról aláhúzza ennek jelentőségét a kisebbségek jogainak biztosítása érdekében.

Azokhoz tartozott, akik elsőnek ismerték fel a magyar és a többi finn-ugor nyelv rokoni kapcsolatát.

Schedius, Lajos János, nyelvtudós, egyetemi tanár, író, * Győr, 1768. dec. 20. — † Pest, 1847. nov. 12. Pozsonyban, Sopronban és Göttingában tanult. Már 23 éves korában az esztétika tanára a pesti egyetemen, ahol még ógörögöt, irodalmat és pedagógiát tanított.

1797-99-ben adta ki a *Literarischer Anzeiger für Ungarn* és 1802-04-ben a *Zeitschrift von und für Ungern*. Mellette még gondját viselte a pesti Deák téri német evangélikus népiskolának és gimnáziumnak.

1816-ban tantervet készített az evangélikus iskolák számára. 1831-től az MTA tiszteletbeli tagja, majd 1845-től igazgatója. 1835-ben pesti egyetem rektora. Sch. a német és magyar kultúra közötti kapcsolatok sikeres közvetítője volt.

Schwartz, Lajos Elemér, egyetemi tanár (germanista), * Vasvörösvár/Burgenland, 1890. aug. 25. — † Würzburg, 1962. jan. 21. 1907-től a ciszterciarend tagja 1910-14 között Bp.-en teológiát és filológiát (német-latin) tanult. 1914-ben Dr. phil., 1914-ben tanári diploma; 1916-1935 között gimnáziumi tanár. Közben a müncheni egyetemen továbbtanult és 1922-ben német nyelvjárással habilitált a bp.-i egyetemen. 1936-tól 1948-ig a német tanszéken tanár. 1938-ban alapította a *Német Nyelvtudományi és Etnográfiai Intézetet*.

Ő kezdett elsőnek a *Magyarországi Német Nyelvtanulmányok* c. atlaszon dolgozni. 1948-ban nyugdíjba küldték, 1949-ben elhagyta Magyarországot és Belgiumba ment, ahol haláláig a löveni egyetemen a német nyelv és néprajz vendégtanára volt.

Sprache und Volkskunde war. Als Forscher beschäftigte er sich mit deutscher Mundart-, Namens- und Volkskunde. Herausgeber der Reihen *Deutsche Linguistik* (bis 1943 erschienen 9 Bde) und *Deutsche Ethnographiestudien* (bis 1943 erschienen 12 Bde).

Schweighoffer, Julius Gottfried, Pater und Gymnasiallehrer, * Deutschtewel/Buchenwald 01. Mai 1917 — † Bp. 10. Febr. 1981; Ab 1935 Mitglied des Zisterzienserordens. Studium der Philologie (Deutsch-Latein) an der Universität Bp. 1943 zum Priester geweiht; 1947 Promotion. Ab 1944 Gymnasiallehrer in Bp. Mit der Verstaatlichung der Schulen (1948) und der Zwangsauflösung des Ordens (1950) begann auch für Sch. eine schwere Zeit der Demütigung und Verfolgung. 1951-59 war er am Priesterseminar der Hauptstadt mit Hilfsarbeiten betraut. Ab 1959 unterrichtete er wieder an einem Gymnasium. Von 1967 bis 1979 war er am deutschen Klassenzug des Kossuth-Gymnasiums in Bp.-Elisabethstadt tätig. Hier konnte er sein umfangreiches volkskundliches Wissen der jungen Generation weitervermitteln. Er schrieb seine Dissertation über Deutschtewel. Als Mitherausgeber des Buches »Schönster Schatz - ungarndeutsche Volkslieder« erreichte er den Höhepunkt seiner Volkstumsarbeit.

Semmelweis, Ignaz Philipp, Arzt und Geburtshelfer, * Ofen 01. Juli 1818 — † Döbling bei Wien 13. Aug. 1865. Seine Vorfahren kamen aus dem Burgenland. Er studierte in Wien und Pest Medizin. Sein Diplom bekam er 1844 in Wien. 1846 Facharzt für Chirurgie und Gynäkologie. Dann arbeitete er bis 1849 als Assistent an der Ersten Gebärklinik Wiens, wo etwa 18 % der Wöchnerinnen am sog. Kindbettfieber starben. S. erkannte, daß die Symptome des Kindbettfiebers ähnlich verlaufen wie die der Blutvergiftung. 1847 wurde ihm klar, daß die Kontaktinfektion die Ursache des Wochenbettfiebers ist, deshalb gab Anweisung, daß in seiner Abteilung Ärzte und Hebammen vor der Untersuchung der Wöchnerinnen ihre Hände in Chlorkalklösung waschen mußten. Ebenso mußten die Instrumente desinfiziert werden. So konnte die Sterberate bis 1848 auf 0% gesenkt werden. Damit erwarb er den Ehrentitel »Retter der Mütter«. Bekam aber dafür keine Anerkennung. Nach der Habilitation 1850 kehrte er zurück nach Pest, wo er am *Rochus-Spital eine* - unbezahlte - Chefarzt stelle für Geburtshilfe annahm. Auch hier gelang es ihm, das Kindbettfieber fast ganz auszumerzen. Dennoch blieb ihm die Anerkennung lange versagt. Ab 1855 Professor für Geburtshilfe an der Pester Universität. 1861 erschien sein grundlegendes Werk über das Kindbettfieber in Deutsch. Als Chirurg führte S. als erster in Ungarn eine Eierstockoperation durch und als zweiter machte er einen Kaiserschnitt. Es dauerte Jahrzehnte, bis seine epochale Entdeckung in der Geburtshilfe überall anerkannt wurde.

Mint kutató a német nyelvjárástannal, névtudománnyal és néprajzzal foglalkozott. Ő volt a *Német Lingvisztika* (1943-ig 9 kötet) és a *Német Néprajzi Tanulmányok* (1943-ig 12 kötet) kiadója.

Schweighoffer, Gyula Gottfried, szerzetes, gimnáziumi tanár, * Nagytevel/Bakony, 1917. máj. 1. — † Bp., 1981. febr. 10. 1935-től a ciszterci-rend tagja. Filológiai tanulmányok (német-latin) a bp.-i egyetemen. 1943-ban avatták pappá; 1947-ben szerzett Dr. címet. 1944-től Bp.-en gimnáziumi tanár. Az iskolák államosításával (1948) és szerzetesrendek erőszakos feloszlásával (1950) Schw. számára is a megaláztatások és üldözések ideje kezdődött. 1951-59 között a fővárosi papnevelőszemináriumon segéd munkásként alkalmazták.

1959-től újra gimnáziumban taníthatott.

1967-1979 között a pesterzsébeti Kossuth-Gimnázium német tagozatán tevékenykedett.

Itt továbbadhatta tömérdek néprajzi tudását a fiatal generációnak.

Doktori éretekezését Nagytevelről írta.

A »Schönster Schatz - ungarndeutsche Volkslieder« c. énekeskönyv társkiadójaként néprajzi munkája csúcspontját érte el.

Semmelweis, Ignác Fülöp, orvos és szülész, * Buda, 1818. júl 1. — † Döbling/Bécs mellett, 1865. aug. 13. Elődei Burgenlandból jöttek. Bécsben és Pesten orvostant tanult. Diplomáját 1844-ben Bécsben kapta. 1846-tól sebész- és szülész-szakorvos.

1849-ig aszisztens Bécs első szülészeti klinikáján, ahol a gyermekágyas nők 18% gyermekágyi lázban meghalt.

S. felismerte, hogy a vérmérgezés tünetei a gyermekágyi lázhoz hasonlóan folynak le.

1847-ben felismerte, hogy a gyermekágyi láz fertőzés következménye, ezért utasítást adott, hogy osztályán az orvosok és szülész nők klórmentes vízzel keztesse őket, mielőtt a gyermekágyas nőket megvizsgálják.

A használt eszközöket ugyanúgy kellett fertőtleníteni. Így sikerült 1848-ig a gyermekágyi halálozások számát 0%-ra csökkenteni.

Ezzel elnyerte az »Anyák megmentője« címet. De nem kapott elismerést kollégáitól. A habilitációja után 1850-ben visszatért Pestre, ahol a Rókus-kórházban díjmentes szülészfőorvosi állást vállalt. Itt is sikerült neki, a gyermekágyi láz teljesen kiirtani.

Ennek ellenére sokáig nem kapott elismerést. 1855-től a pesti egyetemen az szülészet tanára. 1861-ben jelent meg alapvető könyve német nyelven a gyermekágyi lázról. Mint sebész S. elsőnek csinált Magyarországon petefészekműtétet és másodikként császárvágást. Évtizedekig tartott, míg korszakalkotó felfedezését a szülészetben mindenütt elismerték.

Seyderhelm, Ernst, Gärtner, * Freiberg/Sachsen 03. Mai 1829 — † Bp. 02. Febr. 1908; Gärtnerlehre in Leipzig. Kam 1849 nach Pest, wo er 1856 ein Blumengeschäft eröffnete und eine Gärtnerei gründete. Er spezialisierte sich hauptsächlich auf Zierpflanzen. Er war in Ofen und Pest lange Zeit sozusagen der Hoflieferant. 1858 initiierte er die erste *Pester Gartenschau*. Nach seinem Aufruf wurde 1866 der *Gartenbau-Verein* gegründet. Er war Mitbegründer der *Ungarischen Landes-Gartenbau-Vereinigung*.

Szentágothai [: Bentagotai], Johannes, Hirnspezialist und Professor, * Bp. 31. Okt. 1912 — † Bp. 08. Sept. 1994. (Sein Vater hieß noch Schimert, aus Reußmarkt b. Hermannstadt/ Siebenbürgen). Er besuchte in Bp. die *Reichsdeutsche Schule*. Ab 1930 studierte er an der Universität Bp. Medizin. Bis zu seiner Einberufung 1944 arbeitete er als Privatdozent in der Hirnforschung. Nach dem Krieg Leiter des ungarischen Sonder-Lazarets bei Fulda. 1946 kehrte er nach Bp. zurück. Bald danach Professor der Anatomie an der Medizinischen Fakultät der Universität Fünfkirchen. 1950 Kossuth-Preisträger. 1963 Leiter des Lehrstuhls für Anatomie an der Medizinischen Universität in Bp. Forschungsschwerpunkt: Struktur des zentralen Nervensystems u. a. Seit 1967 ordentliches Mitglied der UAW, später ihr Präsident. Ferner war er Mitglied vieler ausländischer Akademien. 1983 nahm er am Kongreß der UD-en teil. 1985-94 Parlamentsabgeordneter.

Thomann, Martin Anton, Gymnasialdirektor, Autor, * Kumborn 11. Nov. 1926 — † Bp. 03. Juni 1992, zunächst Medizin-, dann Philologie-Studium (Ungarisch-Deutsch) in Bp. Ab 1957 Lehrer am Kossuth-Gymnasium in Bp.-Elisabethstadt, dessen Direktor es von 1972 bis 1987 war. In dieser Zeit promovierte er zum Dr. phil. In seiner Amtszeit wurde der ungarndeutsche Klassenzug ausgebaut. Seit Ende der 70er Jahre trat er als deutschsprachiger Prosaautor in Erscheinung. Seine Erzählungen wurden in den Anthologien der UD-en publiziert. Sein selbständiger Erzählband »Die Glaskugel« erschien 1991.

Turóczi-Trostler, Josef, Literaturhistoriker, Professor, * Moskóc 01. Okt. 1888— † Bp. 06. Apr. 1962. Studierte an der Uni Bp. Ab 1913 Lehrer, 1918 Referent im Ministerium für Religion und Volksbildung, zur Zeit der Räterepublik Professor der Weltliteratur an der Bp. Uni. Ab 1922 Gymnasiallehrer und Journalist beim *Pester Lloyd*. Ab 1945 ö. o. Professor der vergleichenden Literaturgeschichte an der Uni Bp. Daneben noch Parlamentsabgeordneter der SDP und Redakteur der fremdsprachigen Zeitschrift *Acta Litteraria*. Seit 1945 zunächst korrespondierendes, ab 1947 ordentliches Mitglied der UAW. In erster Linie befaßte er sich mit

Seydelhelm, Ernő, kertész, * Freiberg/Szászország, 1829. máj. 3. — † Bp., 1908. febr. 2.; Lipcsében volt kertésztanonc. 1849-ben jött Pestre, ahol virágboltot nyitott és kertészetet alapított. Főleg dísznövények termesztésére szakosította magát. Budán és Pesten hosszú ideig úgymond udvari szállító volt. 1858-ban ő kezdeményezte Pesten az első kertészeti kiállítást. 1866-ban az ő felhívására alakult a Kertészeti Társulat. Az Országos Magyar Kertészeti Egyesületnek is tagja volt.

Szentágothai, János, agyspecialista, egyetemi tanár, * Bp., 1912. okt. 31 — † Bp., 1994. szept. 8. (Apját még Schimertnek hívták, az erdélyi Reußmarktől Nagyszebben mellett). Bp-en a Reichsdeutsche Schule növendéke volt. 1930-tól orvostant tanult a bp.-i egyetemen. 1944-ben történt behívásáig mint magántanár az agykutatásban dolgozott. A háború után a Fulda melletti magyar külön-kórház vezetője. 1946-ban visszatért Bp.-re. Nemsokára a pécsi egyetem orvosi fakultásának anatómia-tanára. 1950-ben Kossuth-díjas.

1963-tól az anatómia-tanszékvezetője a bp.-i orvosi egyetemen.

Kutatómunkájának súlypontja t. k. a központi idegrendszer struktúrája. 1967-től az MTA rendes tagja, később elnöke. Továbbá sok külföldi akadémia tagja. 1983-ban részt vett a magyarországi németek kongresszusán. 1985-94 között parlamenti képviselő volt.

Thomann, Márton Antal, gimnáziumi igazgató, író, * Kunbaja, 1926. nov. 11. — † Bp., 1992. jún. 3. Először orvostant, majd filológiát (magyar-német) tanult a bp.-i egyetemen. 1957-től a pesterzsébeti Kossuth-Gimnázium tanára, 1972-1987 között ennek igazgatója. Ebben az időben doktorált. Igazgatósága idején kiépítette iskolája német-tagozatát. A 70-es évek végén német nyelvű prózaíróként lépett az olvasóközönség elé. Elbeszélései a magyarországi németek antológiáiban láttak napvilágot. Önálló elbeszélő kötete »Die Glaskugel« (Az üveggolyó) c. alatt 1991-ben jelent meg.

Turóczi-Trostler, József, irodalomtörténész, egyetemi tanár, * Moskóc, 1888. okt. 1. — † Bp., 1962. ápr. 6. A bp.-i egyetemen tanult. 1913-tól tanár, 1918-ban a vallás-és közoktatási minisztérium előadója, a Tanácsköztársaság idején a bp.-i egyetemen a világirodalom tanára. 1922-től gimnáziumi tanár és újságíró a *Pester Lloyd*-nál.

1945-től a bp.-i egyetemen az összehasonlító irodalomtörténet tanára. Mellette még az SzDP parlamenti képviselője és az idengennyelvű *Acta Litteraria* c. folyóirat szerkesztője.

1945-től az MTA levelező, majd 1947-től rendes tagja. Első sorban a német irodalommal foglalkozott.

der deutschen Literatur. Ferner untersuchte er noch u. a. die deutsch-ungarischen Kulturbeziehungen. 1934 erhielt er den Baumgarten-Preis. Er übersetzte auch Werke von mehreren namhaften deutschen Schriftstellern. 1958 mit dem *Kossuth-Preis* ausgezeichnet.

Wittmann, Georg, Autor, * Promontor 26. August 1930 — † Bp. 29. April 1991; Gymnasium in Pest, 1948 Abitur, Bürolehre, danach bei Ganz-Mávag für die deutsche Korrespondenz zuständig. Seit 1967 war er schriftstellerisch tätig. Als „Hüter der Muttersprache“ wollte er mit seinen heimatgebundenen Prosastücken für seine von der Assimilierung bedrohten Landsleute eine eigene bodenständige Literatur schaffen. Seine Erzählungen erschienen in acht ungarndeutschen Anthologien. Sein eigenständiger Erzählband »Am Burghügel« ist 1989 erschienen.

Zimmermann, August, Tierarzt und Professor, * Moor 03. Dez. 1875 — † Bp. 06. Okt. 1963; Studium der Tiermedizin in Bp., 1895 Tierarzt, 1903 promovierte er zum Dr. phil. 1910 habilitierte er sich in vergleichender Anatomie an der Philosophischen Fakultät der Universität Bp. Danach Professor der Anatomie an der Tierärztlichen Hochschule. Gleichzeitig wurde er zum Lehrstuhlleiter der Zoologie an der Universität Bp. berufen. Ab 1922 korrespondierendes, ab 1934 ordentliches und ab 1942 Ehren-Mitglied der UAW. Von 1933 an war er Rektor der *Tierärztlichen Hochschule*, 1939-40 der mit der Tierärztlichen Hochschule fusionierten Technischen und Wirtschaftswissenschaftlichen Universität. Er war Präsident der *Naturwissenschaftlichen Gesellschaft*. Dank seiner umfangreichen Lehr- und Forschungstätigkeit war ein herausragender Vertreter der ungarischen Haustieranatomie und verhalf ihr zu großem wissenschaftlichen Ansehen. Dafür wurde er 1957 mit dem *Kossuth-Preis* ausgezeichnet.

Literatur — irodalom

- 300 Jahre Zusammenleben - Aus der Geschichte der Ungarndeutschen (Bericht über die internat. Historikerkonferenz in Bp. 5-6. März 1987), Hrsg. W. Hambuch, Bd. 1, 226 S., Bd. 2, 343 S., Bp., 1988
- Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen, Bp., seit 1975
- Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14, Wiesbaden, 1972
- Deutscher Kalender, Jahrbuch des Deutschen Verbandes Budapest: Péntes I., Erinnerungen an industrielles Genie, 1986, S. 295–199
- Esztergorn Vármegeye, Samu Borovszky, Nachdruck, 471 S., Bp., 1989
- Magyarok a Kárpátmedencében, Hrsg. F. Glatz, 335 S., Bp. 1988
- Magyar Életrajzi Lexikon, 2 Bde, Hrsg. Á. Kenyeres, 1046 + 1104 S., Akademie-Verlag, Budapest, 1967
- Magyar utazók és felfedezők, 379 S., Bp., 1973
- Neue Zeitung, ungarndeutsches Wochenblatt, Bp., seit 1957
- Tausend Jahre deutsches Leben im Karpatenraum, F. Greszl, 228 S., Stuttgart, 1971
- Unser Hauskalender - Jahrbuch der Ungarndeutschen, Stuttgart, seit 1948: Paul Ginder, Otto Herrmann Krause, 1992, S. 54–58

Azonkívül vizsgálta a t. k. a német-magyar kulturális kapcsolatokat. 1934-ben a Baumgarten-díjjal tüntették ki. Több neves német író műveit fordította magyarra. 1958-ban Kossuth-díjat kapott.

Wittmann, György, író, * Budafok, 1930. aug. 26. — † Bp., 1991. ápr. 29.; gimnázium Pesten, 1948-ban érettségi, irodai tanonc, majd a Ganz-Mávagnál a német levelezést intézte. 1967-től német írói tevékenységet folytatott. Az »anyanyelv őrzőjeként« a hazával kapcsolatos prózadarabjaival az asszimiláció által veszélyeztetett honfitársai számára saját tősgyökeres irodalmat akart alkotni. Elbeszélései nyolc magyarországi német antológiában jelentek meg. Önálló elbeszélő kötete »Am Burghügel« (A várdombon) 1989-ben jelent meg.

Zimmermann, Ágoston, állatorvos és egyetemi tanár, * Mór, 1875. dec. 3. — † Bp., 1963. okt. 6.; Állatorvostant tanult Bp.-en, 1895-ben állatorvos, 1903-ban Dr. phil., 1910-ben összehasonlító anatómiából habilitált a bp.-i egyetem filozófiai fakultásán. Utána az anatómia tanára az Állatorvosi Főiskolán.

Egyidjűleg az állattan tanszékvezetője lett a bp.-i egyetemen. 1922-től az MTA levelező, 1934-től rendes és 1942-től tiszteletbeli tagja.

1933-tól az állatorvosi főiskola, 1939/40-ben az Állatorvosi Főiskolával egyesített Műszaki és Közgazdasági Egyetem rektora.

Elnöke volt a Természettudományi Társulatnak. Terjedelmes oktatói és kutatói tevékenysége révén a magyar háziállatanatómia kiemelkedő alakja volt, és így hozzájárult ennek nemzetközi elismeréséhez.

1957-ben ezért Kossuth-díjjal tüntették ki.

— Unsere Post, Heimatzeitung der Deutschen aus Ungarn, Stuttgart – Ostfildern
— Wer ist wer? Erstes ungarndeutsches Biographielexikon, von A. Treszl, 208 S., Bous, 1993
— Volkskalender der Deutschen aus Ungarn, Jahrbuch der Bundeslandsmannschaft d. Dt. aus Ungarn, München (bis 1981)
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbsseg/2008/Kortanc_sorozat/Magyarorszagi_nemetek/pages/029_nevezetes.htm

Abkürzungen — rövidítések

Bp.	Budapest
ebd.	ebenda
ev.	evangelisch
k. u. k.	kaiserlich und königlich
m. e.	mindenek előtt
MNG	Magyar Nemzeti Galéria
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
NZ	Neue Zeitung
r. k.	römisch-katholisch
t. k.	többek között
TU	technische Universität
UD	Ungarndeutsche
UDV	Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein
UNG	Ungarische National-Galerie
UNM	Ungarisches National-Museum
v. a.	vor allem
VDU	Volksbund der Deutschen in Ungarn

Sonderzeichen — különjelek

Aus drucktechnischen Gründen mußten für die langen ö und ü im ungarischen Text folgende Sonderzeichen benutzt werden. Nyomtatástechnikai okok miatt a magyar szövegben a hosszú ö és ü helyett a következő jeleket használtuk.

langes/hosszú ö = ő
langes/hosszú ü = ú.